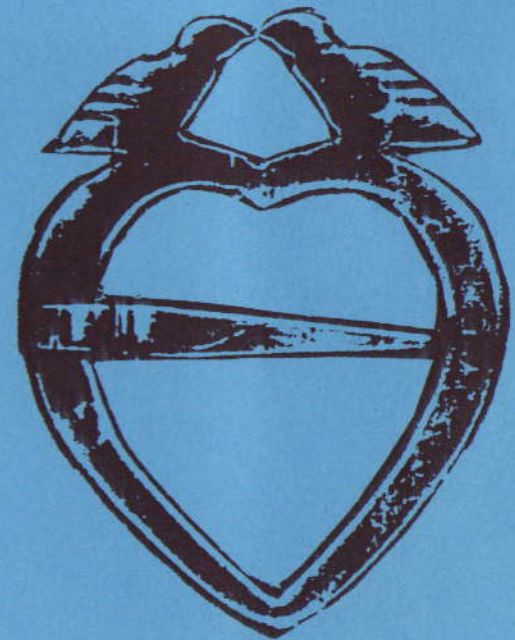

Ellefsrød

en gård med tradisjoner

Idd og Enningdalen Historielag

1991

Forord

Idd og Enningdalen Historielag har her laget en artikkelsamling om gården Ellefsrød. Det vi har gjort er å samle tilgjengelig stoff. Resultatet kan gjerne kalles en gårdshistorie. Nettopp denne gården er meget rik på gårdshistorisk stoff, og det har vært lett tilgjengelig. Vi ønsker med dette heftet å gi andre inspirasjon til å gjøre det samme. For andre gårder finnes det kanskje ikke så mye, men det finnes! Det gjelder bare å dra det fram, og sette det sammen. På denne måten vil det da være mulig å oppdatere og samle opplysninger om den enkelte gård. Historielaget vil gjerne hjelpe til med å få dette trykket på en enkel måte. En slik samling vil være til glede både for de som bor i lokalmiljøet i dag, og for kommende slekter. Kanskje kunne det med tiden bli en uformell liten bygdebok ut av det, eller det kunne være materiale til en revisjon av Iddeboka.

Den som skal ha mye av æren for at denne boka i det hele tatt har blitt til er Kristian Strømshaug. Det er hans fortjeneste at systematisk arbeid med gårdshistorie, tradisjoner og navn ble til virkelighet.

Vi husker også med glede det gode samarbeidet med avdøde Ingvald Ellefsrød. Få har som han tatt vare på alt historisk materiale, og få har vært så villig til å dele det med andre.

Enningdalen i mars 1991.

Birgitta og Jens Næss.

Innhold

- Side 2 **Gården Ellefsrød i Idd.**
av Ingvald Ellefsrød
(Har tidligere vært utgitt av Østfold Historielag)
- Side 18 **Husmannsplasser under Ellefsrød.**
av Ruth og Sigurd Buer
- Side 20 **På leting etter en Østfolddrakt.
Klesplagg fra Ellefsrød.**
av Birgitta Næss
- Side 26 **Navn og navneinnsamling.
Navn fra Ellefsrød.**
av Kristian Strømshaug
- Side 31 **En gårds historie fortalt gjennom
gjenstandene som finnes bevart.**
av Birgitta Næss
- Side 35 **Liv og virksomhet på en bondegård på Idd.**
av Ingvald Ellefsrød

Gården Ellefsrød i Idd.

Midtveis mellom Aspedammen og Prestebakke jernbanestasjoner og snaue to kilometer fra Buer stoppested mot Ørsjøen, ligger gården Ellefsrød godt bortgjemt i skogen. Enslig ligger den, bare skog og vann omkring og uten utsikt mot naboer. Men usentralt kan det neppe sies at den ligger. Bare 17—18 hundre meter fra jernbanestasjon og riksvei og bare ca. 2 mil fra Halden. Men før jernbanen kom for 80 år siden, og spesielt før veien Halden—Prestebakke ble anlagt, var det jo annerledes. Veforbindelsen med Sverige gikk tidligere over Hallerød—Bergstien, om Nordbakke hvor det kanskje var likesom en slags tollstasjon og hvor Hannibal Sehested lot bygge en skanse i 1650-årene, og videre ned på Iddesletten. Dette var sommerveien, men når vann og myrer var frosne, gikk vinterveien fra Hakelund over Ørsjøen til Lettesvik over Kallingmosen, forbi Småtjern til Ellefsrød, over tjernet der og videre over de lange myrer til den kom frem litt ovenfor Aspedammen. Derfra nedover de bratte Bøklevene, over Iddesletten til Halden. Denne veien ble sperret vinteren 1808—09 ved kommanderende generals ordre av 7. november 1808 hvor det heter: «Ellerød faar Vei over Øhrsjø, naar denne er tilfrossen, men maa indtil den Tid behjelpe sig med en Vei til Iddebøen eller Buer, da der ingenlunde maa være Vei imellem Ellerød og Lundene.» Oppsitterne på Ellefsrød sognet jo i sin tid til Idd kirke og om sommeren gikk de over fjellet til Folkevannet for å slippe de våte myrene. Fjellet heter den dag i dag Kirkeåsen og veien, en kløvvei, kan enda sees. Enningdalens kirke lå helt til 1793 på Kirkebøen da ny kirke ble oppført på Prestebakke. Dermed hadde veien over

Kirkeåsen utspilt sin rolle. I 1823 var hovedveien gjennom Idd over Prestebakke til Iløgen blitt ferdig og dermed opphørte også trafikken over Bergstien.

En gårds-historie om Ellefsrød blir ingen stor og spennende beretning. Dette er ikke noe gods hvor store og mektige slekter har residert og hvor merkelige begivenheter har fulgt slag i slag. Det blir beretningen om en ganske almindelig gård med hverdagsmennesker hvor sønn har fulgt far i vel 200 år, hver opplatt med sin daglige dont uten på noen som helst måte å gjøre sig bemerket.

Gårdens opprinnelige navn har vært Eilifsrud av maansnavnet Eilifr. I 1542 ble navnet skrevet Ellefrudt, i 1593 Eilifsrud, i 1595 Eileffsrud, i 1604 Ellefzrud, i 1626 Ellofsrud, i 1723 Ellufsrød og i 1801 Ellefsrød.

Fra gammelt av tilhørte Idd Borgesyssel mens Enningdalen hørte til Ranrike. Grensen er kanskje dannet av Ørelven eller Folkå. Såvel Idd som Enningdalen har tilhørt Iddar skiprede. Ellefsrød lå under Lundene lid. Senere kom jo Idd og Enningdalen til å tilhøre Idde og Marker len i sivil henseende, mens Enningdalen i geistlig henseende hørte til Bahus len helt til 1660.

Ifølge Akershus slotts regnskaper av 1593 tilhørte Ellefsrød Enningdalen og ble regnet for en hel gård, men ifølge Oslo kapitels jordebok for 1595 hørte den til Idd. Det samme gjorde den i 1723 og frem til 1. januar 1914 da den igjen er lagt til Enningdalen. Også i 1602 regnes gården for hel gård, men i matriklen av 1723 regnes den for halv gård. Fra 1847 har gården vært delt i to bruk. Siden 1900 har der bare vært en bruker.

Å tyde opprinnelsen til gårdsnavnet er lett nok. Eilifr het han som ryddet gården. Verre blir det å tidfeste når denne rydningen begynte. Det regnes jo med at rudnavnene i Østfold skriver sig fra årene mellom 1100 og 1300, men lenge før den tid har det nok vanket mennesker der. Det er funnet både ferdige flintredskaper og avfallsflint på jordene. Av avfallsflint er det funnet såpass meget at det kan se ut som om der har vært fast bosetning, men det er vel mest trolig at det har vær jegere og fiskere, som har holdt til på eidet mellom Ellefsrødtjernet og Ørsjøen i fangstsesongen.

Hvor kom han så fra denne Eilifr? Ja, det vet ingen. Omkring år 1300 var Lundene den største gården i grenden. Der var setet for ledingen. Kanskje var det derfra han kom, Eilifr, for å rydde sin egen gård. Ellefsrøds og Lundenes utmarker grenser til hverandre, så det var ikke lange veien. Dette får nu være som det være vil, men han fikk da ryddet sig en jordfleck og satt opp en røkstue for sig og sine, den første rydningsmannen. Det kunne vel være smått med levemåten der som på de fleste nyrydninger, men der var sikkert bra med fisk, og storfugl og hare gikk villig i snarene og jordbruket kastet vel også noe av sig og efter hvert som årene gikk, og rydningen ble større, ble også levemåten bedre. Det kom kyr på båsen og sauer og geiter. Ja, de hadde geiter der så sent som i begynnelsen av forrige århundrede. Geitefjøsset ble først revet i 1860—70-årene. De dyrket korn, havre, og i bekken fra Ellefsrødtjernet hadde de kvern. Først i et lite fall straks østenfor husene og senere lenger nede, ovenfor Bekkevik, hvor bekken går ut i Ørsjøen. Om høsten gikk ørreten opp i denne bekken for å gyte og da ble det fisket ganske bra, det er tatt fisk på over 5 kilo der, men nu er det slutt med ørreten i Ørsjøen. Gjeddene har vel tatt den. Denne kvernen var så visst ikke noe stort bruk. En kommisjon som var nedsatt i 1767 for å skylddele kverner i Idd uttalte: «Paa Ellefsrød var et lidet qværnhuus med en liden Sammals qværn udj, som undertiden ved Høst og Vaar Flom kand drives til en ½ Tønde Mahling, kand altsaa ikke skylddeles.» Nu er denne kvernen borte. Den falt sammen og ble revet i 1880-årene. I Langedalen, mellem Ellefsrød og Ånerød, har det forresten også vært et slags vannverk. Kanskje en innretning til stamping av vadmél, men det er lenge, lenge siden.

Al ble fisket i sla og kastet såvidt av sig, at da gården ble delt i to bruk i 1847, ble det bestemt at ålefisket skulle være felles for de to bruk. Juleaftens eftermiddag ble årets fangst delt og da ble den første juledrammen tatt.

Det ble dyrket både lin og hamp på gården. Bestandig på de samme jorder og enda er Linhagen og Hampåkeren under kultur, men nu med andre vekster. Det var en masse arbeide med linen før den kom så langt som til vevstolen. Når den var moden, skulle den «røskes», dvs. den ble ikke skåret med sigd eller ljå

som annet korn, men revet opp med roten, bundet sammen i neker og tørket på jordet. Om våren ble den så lagt utover sneen forat hatmen skulle råtne. Derefter til kjonen for å tørkes, så bråket, heklet og kardet. Først nu var den klar for spinnrokken og endelig veven. Da det ble to bruk på gården, ble det nødvendig med to kjoner også. Den siste ble dessverre revet ca. 1910. Hvert bruk hadde forresten sin egen smie også. Den eldste, den på Sminesset, er revet for lengst. Den andre står, men ikke på sin opprinnelige plass.

Skogen var selvsagt dengang av liten eller ingen verdi. I 1723 heter det at det var skog til brenne. I 1865 siges det, at 18 tylvter sagtømmer og 20 favner ved ble solgt årlig. Det fortelles om Svend Mathisen, som dengang eiet den ene halvparten, at en middag han lå og sov, kom folk løpende og ropte at det brente ved Tangeropet. «La det bare brenne, jeg har skau nok,» sa Svend, snudde sig indignert mot veggen og sov videre. Nu var forresten denne Svend litt utenom det vanlige, men allikevel: Slik som gården lå til uten vassdrag med fløtningsmuligheter var det ugjørlig å få tømmeret frem med den tids transportmidler. Til eget bruk skær de bord og planker med håndsag. Forfatteren har forresten sett hvordan dette gikk til og kan forsikre at det var ikke noe arbeide for nutidsmennesker. Tjære til husbruk ble brent så sent som omkring 1910. Nu viser bare noen stener hvor tjæreovnen stod.

Til gården hørte for vel hundrede år siden to husmannsplasser, Mjølnernesset og Plassen. På førstnevnte sted bodde en «svarv», en mann som bl. a. ernærte sig ved å svarve eller dreie fat, boller og tallerkener. Plassen ble revet for ca. 70 år siden. Fjøsset ble flyttet og siden brukt som våningshus i nabolaget. Det benyttes visstnok den dag i dag.

Ifølge matriklen av 1723 bestod gården av slett england og skog til brenne. Skylden var 1 hud. Efter matriklen av 1865 var innmarken 122 mål. Der var frostlendt og mindre godt dyrket. Årlig solgtes 18 tylvter sagtømmer og 20 favner ved. Skylden var nu 2-2-6 daler. I 1907 er eiendommen oppgitt til 130 mål innmark og 3000 mål skog. Skyld 6,99 mark.

Kreaturhold, utsæd og avling ved de forskjellige tellinger er oppgitt således:

År	Hester	Storfe	Sauer	Svin	Rug tdr.	Bygg tdr.	Havretdr	Poteter	Høy, lass
1723	1	2	4				4		3
1835	2	6	16		½	¼	6	2	skpd.
1865	2	6	9		½	½	5	5	36
1907	1	6	5	1	2		7	4.8	

Man kan ikke annet enn forundre sig over disse oppgaver. Det er neppe riktig at innmarken bare var 122 mål i 1865. På den annen side var den neppe 130 mål i 1907. Skogarealet er ikke 3000, men 5000 mål. Selv om det meste av dette er uproduktiv fjellskog, myr og vann, er det kanskje litt for beskjedent å si at det bare var «skog til brenne». På andre siden av Ørsjøen, på Ør, slo de heller ikke stort på det når det gjaldt skogen i 1723. Ifølge samme matrikelkommisjon var der «Skog til husbehov». Når vi da vet at Ør har mellom 20 og 30 tusen mål skog, må «husbehovet» ha ligget usedvanlig høyt.

Med 3 lass høl har de på Ellefsrød greid å vinterfå 1 hest, 2 kyr og 4 sauer. De 4 tønner havre har selvsagt bare vært brukt til flatbrød, grøt og velling til de 6—8 menneskene som vel bodde der da. Men det må ha vært smal kost. Når det gjaldt buskapen, ble den jo der, som alle andre steder, sulteforet slik at når våren var kommet så langt at der ble beite, da måtte kyrene dras ut og legges på marken. Liggende åt de sig etterhvert såpass sterke at de kunne sette ben under sig. Da ble de regnet for å være «fremfådd». Mange styrtet på båsen om eftervinteren, rett og slett av sult.

Når det gjelder de litt eiendommelige oppgaver matrikelkommisjonene opererte med, bør vi huske, at matriklen dengang dannet grunnlaget for skatten. Lav matrikel ga lav skatt. Og det er intet fenomen at godfolk på alle steder og til alle tider har gjort hva gjøres kunne for å få skatten lavest mulig.

Den mest dramatiske hendelse på gården skjedde vel i 1659 da brukeren ble skutt av svenske soldater som angrep Halden under generalmajor Harald Stake. Hvorfor han ble skutt er ingen som vet. Det kan vel tenkes, at svenskene har vært på «furagering» og at oppsitteren, han het Ellef Ellufsen og må dengang ha vært bortimot 70 år, har satt sig til motverge. For

de svenske knekter fra 30 års krigens tid betydde nok ikke et bondeliv meget fra eller til, og så ble han skutt. Vi skal komme tilbake til ham senere. Noen år før dette var det vel at en gutt, Tomas, druknet i Ellefsrødtjernet. Stedet hvor dette skjedde heter fremdeles Tomos kualte. (Kualte = lite fjell.) Omtrent hundrede år senere druknet en jente i brønnen. Hun gikk på hodet i den og kunne ikke komme opp igjen. Der som andre steder ble brønnen fylt med sten etterpå. I 1870-årene hadde gården besøk av Tjyve-Nils. Han hadde tjent på gården som gjetergutt. Han kom på kant med samfunnet og loven og ble satt på slaveriet på Fredriksten. Derfra rømte han og kom sig opp i Ellefsrødskogen hvor han visste om en fjellhule hvor han slo sig til. Hulen heter efter ham Tjyvehiet. Men han visste også om at fremme på gården var det flatbrødleiver i stabler og et traug med penger oppe på loftet. Så snek han sig opp der, men da han hadde forsynt sig og var på vei ut, ble han oppdaget og så satte de efter ham. Han ble tatt ute på jordet, bundet forsvarlig og kjørt til lensmannen. Han skal ha klart å komme sig løs et par ganger på veien, men ble innhentet og havnet igjen på slaveriet, hvor han visstnok døde.

Det var vel bare rimelig at de menneskene som bodde så isolert ble temmelig egne og litt utenom det vanlige. Om de som levde på Ellefsrød i første halvdel av forrige århundrede, skriver bygdehistorikeren Mathis Bakke bl. a.: «Hos disse søsken (det var 10 tykker av dem. Forf. anm.) levdes der et underlig liv. De holdt aldri gris (!). Ved auksjonen efter Svend, jeg tror i 1882, var der møtt opp antikvitetshandlere helt fra Kristiania. Der var gamle antikverte drakter, husgeråd, mynter som var ute av kurs etc., etc. På stolpeboden lå der en stor bunte never, som visst var 100 år gammel. I gamle dager la man den under torvene på takene. Torvtak hadde de på husene på Enningsdalsbøen og kledningen på våningshuset var naglet til veggen med trenagler istedenfor spiker. De brukte hestetagl til sine tømmer til å kjøre med. De var i mangt og meget en unntagelse fra tidens sed, også i den henseende at de ikke var giftesyke, en sykdom som i det 18. århundrede blant bondestanden var meget stor. Ellefsrøds avsides beliggenhet har vel måskje også bidratt til deres ringe omgang med mennesker, således at de ble folkeskye.»

Siden sitatet nevner «antikverte drakter», kan det kanskje her refereres litt av en artikkel som Marie Karsten skrev i Nationen i 1935: (Gjengitt i Smålenenes Amstidende og Haldens Arbeiderblad.)

«Da husflidsavdelingen i Sarpsborg 1930 skulde planlegges, og det kom på tale å oppstille et interiør fra et gammelt Østfoldhus og ved å innsamle en del gammel husflid også å vise litt av den eldre husflid i Østfold, var det naturlig at også drakten blev nevnt.

Riktignok var der ingen, som kunde huske noen bunad i Østfold, og de verker som fantes om gamle folkedrakter hadde ingen Østfolddrakt å oppvise. Ved undersøkelser på Folkemuseet fantes fra Østfold et blått skjørt, en kappe og en del luer, som kunde være fra en kvinnebunad.

Disse ting kom fra gården Ellefsrød i Idd. Fra samme gård var der en mannsvest av blå lindamask, men ikke noe liv til kvinnedrakten.

Hos en samler i Berg (bankchef Martin Hov) fant man så senere et kjoleliv til en kvinnedrakt av samme sort mønstret lindamask som mannsvesten på Folkemuseet, men i rødt. Der var også et par tørklær av sort silke med kulørt silkebroderi, en del mannsvester av hjemmevet ullstoff, men ellers av samme snitt som museets, en del kvinne- og barneluer, broderte våtter, sølvnåler og spenner.

Da alle disse ting også var fra Ellefsrød i Idd og supplerte Folkemuseets deler av drakten, ser det meget sandsynlig ut, at dette er en bunad, som har vært brukt i Østfold.»

Om kledningsstykkene fra Ellefsrød har hatt noen avgjørende innflytelse på den kvinnedrakten som senere ble approbert som Østfoldbunad, kjenner jeg intet til.

Skal vi nu se litt nærmere på de som har brukt og eiet gården, kommer vi straks i vanskeligheter da vi vet så lite, vesentlig fordi så meget uerstattelig materiell er gått tapt gjennom tidens løp. Her kan bare berettes om det som til idag er kjent og kan dokumenteres.

Som ovenfor sagt finner vi gården nevnt første gang i offentlige dokumenter i 1542. I Mariakirkens jordebok i et «Regissther paa then ene vicari part som ligger till wor frue altare i Marie Kirke i Oslo wdj then no (r) dre Choer» står:

«Ellefrudt 6 kalffskyndt». Da gårdens hele skyld var 1 hud = 12 skinn, må den andre halvparten ha vært bondegods.

Mariakirken nøt jo Kong Håkon V Magnussøns spesielle gunst. Den fikk store gaver og privilegier allerede mens han levet og blev rikelig belenkt i hans testamente. Bare en del av dette testamente er bevart. I dette nevnes en rekke gårder i Båhuslen som kongen testamenterer til Mariakirken. Den andre delen av testamentet er altså bortkommet, men det er jo mulig at det har inneholdt fortegnelser over gårder og gårdsparter i Idd, som kongen har gitt til kirken og kanskje Ellefsrød kan ha vært nevnt der. Ihvertfall må han ha eiet en halvpart i gården og gitt den til Mariakirken. I jordeboken for Oslo Kapitel 1595 finnes nemlig gården oppført i en fortegnelse over jordegods som tilhører «Wor Frue Allargodz i det Nørdre Chor wdj Marie Kircke som var Høigloufflige Ihugkommelse Konning Haagens Capel Her wdi Osloe Aff Hannom funderiet, och er samme Allargodtsz skiffsted wdi thuende Parter, Huv off ieg følger denn Enne part Effter Herr Einer Henrichsen. Idde sogn: Eilleffsrød ½ Hud. (½ hud er 6 Kalvschind.)»

Hermed er det klarlagt at kongen har eiet 6 skinn i Ellefsrød som han gir til Mariakirken, men når og på hvilken måte var denne parten blitt krongods? Ja, det vet vi ikke og får vel aldri rede på det heller. Kanskje en av Eilifrs etterkommere hadde begått et niddingsverk — et drap på en eller annen betydningsfull person — svikefull ferd — hva vet vi? Men så reddet han kanskje halsen ved å bøte halve gården til kongen.

Neste gang nevnes gården i en fortegnelse over bygningskatten til Akershus. Blant fullgårder står oppført: Peder Ellefsrød 60 s. Og i en jordebok av 1624 står det: «Peder Elloffsrødts Jordegutz: Udj Ellefsroed Som hand paaboehr Gifftingsgods 3 Kalffscind Wdj Steggerød i Enningdalen Gifftingsgods 8 Kalffscind. Ingen Bøxell.» Peder har altså fått sin part i Ellefsrød med sin hustru, dessuten part i Stegerød. På Stegerød bodde dengang en mann som het Ellef. Han må ha vært Peders svigerfar da brukeren av Ellefsrød etter Peder også het Ellef og sannsynligvis er oppkalt etter bestefaren. Også i 1631 står Peder oppført som eier av ¼ part og som bruker av hele gården. Derefter kommer en mann som heter Huas. Han betaler leilendingsskatt. (Huas er muligens en forvanskning

av mannsnavnet Hors.) Denne manns tilstedeværelse er umulig å forklare, men vi kan jo gjette at Peder er død ca. 1631 mens hans eldste sønn enda var mindreårig og at enken leiet bort gården for kortere tid inntil sønnen Ellef kunne overta. Mann-tallene fra denne tid var nok ikke ført særlig nøiaktig, for så sent som 1634—35 står Peder fremdeles oppført som eneste bruker. Men så oppføres også Ellef som bruker i 1633—34. Han bruker så gården i 10 tilsynelatende gode og rolige år og han betaler sine skatter regelmessig og uten krangel.

Fremdeles er det uklart for oss hvem som egentlig eier gården. De 6 skinn til Mariakirken er greie nok, og at Peder fikk 3 skinn da han giftet sig med datteren av Ellef Stegerød er klart, men de resterende 3 skinn kan vi ikke gjøre rede for. Var det Stegerødfamilien som eiet dem også? Dette skal vi først få svar på i 1680 og et ganske interessant svar også, men la oss foreløpig holde oss til brukerne av gården.

Alle gårdene på Idd led meget under grensekrigene i danske-tiden og ikke minst under Hannibalsfeiden og senere under Carl X Gustafs kriger. Svenske streifkorps kom stadig inn over grensen, plyndret og drepte. De første ufredsårene unn-gikk Ellefsrød å bli plyndret og Ellef klarte derfor å betale skatten for sine 3 skinn, samt 6 skilling i rosstjeneste i 1644. Men mange andre bønder i Idd var forarmet og mange gårder lå øde, som Bøgårdene, Berge, Bisseberg og Folkeseth. I 1645 ble en ny skatt, kopskatten, utskrevet og i listen står Ellef oppført som gift mann som betaler for sig selv hustru, 1 sønn og 1 datter. Skatten var 16 skilling.

I 1646 ble 12 daler-skatten nedsatt til 6 daler, men nu var også Ellef blitt så forarmet at han ikke engang maklet å betale den. Ellefsrød og flere andre gårder er oppført under denne kategori: «Disse ere gandsche forarmede formedelst dieris Gaarders Ringhed Och Aufflings Miszuegst. Saa och Iddelige Iheeding Udj forleden feide och I middelere tid inted Saaede, och der for Uden en Deel maatte Rømme fra huusz och Wonin-gen.»

Ellef betaler allikevel en annen skatt med 1 Rdl. i «Schatt for Udschriffuelse forschaansel til Michaelis 1646.» Så helt ruinert kan han ikke ha vært.

Arene etter til 1654 fortsetter Ellef som bruker. Skatten

er fremdeles 6 Rdl. pr. fullgård, men da det i 1647 er dårlig bevendt med flere gårder, ble skatten nedsatt etter takst. I manntallet for landsskatten i 1647 er Ellefsrød registrert slik:

«Ellufsrud Ellef paaboer schylder til Bispen i Osloe Huder ½ til Bonden huder ½ Taxering for 2/½ Rdl.»

I 1655 står Ellef som bruker av gården sammen med sønnen Tomis (født 1618). «Bispen og bøndene eier hver ½ hud.» Far og sønn bruker gården sammen de neste 4 år. Men i 1659 rammer krigen Ellefsrød direkte. I skattemanntallet for dette året står: «Ellufsrud, inted betaldt. Formaaer icke at Schatte, er dereffter Bonden Berøffnet och aff fienden ihuelschutt.»

Merkelig nok eksisterer det ingen muntlig overlevering om denne dramatiske hendelse. Det kan kanskje forklares med at Ellef og hans slekt en 80 års tid senere sluttet som brukere av gården, og flyttet derfra, og at de som kom etter, såvidt vites, har tilhørt en annen slekt.

Så sent som året før, 1658, hadde Ellef betalt sin skatt i motsetning til mange andre og blant dem Olle Nordgård om hvem det noteres at han er «Forarmit och Thæger sin føde». (Om ham, se nedenfor.)

Om brukerne de nestfølgende år forekommer det flere unøi-aktigheter. Ellef, som er skutt i 1659, figurerer enda på skatte-listene. Men et odelsmantall samme år er ført a jour. «Tommis (Ellefsen) eier i den gaard han paaboer 3 schind. Olle Nordgaard eier 3 schind i Ellefsrud.»

Endelig fikk vi altså greie på hvem som eier de manglende 3 skinn. Det var Olle Nordgaard, han som var så forarmet året før.

I fogdens manntall av 1664 heter det: «Ellefs Røed skylder 1 hud. Tomis Elluffsen, 46 år bruger ½ hud, Olle Elluffsen 30 år bruger ½ hud.» Ole, eller Oluf, som altså er født i 1634, må vel være bror av Tomis, men 16 år yngre. Disse to brødrene har altså vært henholdsvis 41 og 25 år gamle da faren ble skutt, sannsynligvis hjemme på gården, og som da må ha vært ca. 64 år gammel. Brødrene har vel tilhørt de oppbudte bønder fra Idd som var med og forsvarte Halden mot Harald Stakes angrep i 1659.

Thomas og Ole fortsetter som brukere til 1678. I 1675 nevnes at det hører en bekkverk til gården. I et manntall for

rosstjenesten forekommer kun Thomas som oppgis å skatte av 6 skinn, men i et annet skattemanntall på samme tid heter det at en part eies av Anders Bøen, en annen part av Thomas, hver part på 3 skinn. Etter dette må Ole Nordgård ha solgt sine 3 skinn til Anders Bøen. Det forholder sig imidlertid ikke slik. Men nu skal vi da endelig få rede på eiendomsforholdet. I tingbok 15 for Idde og Marker ser vi nemlig at den 11. november 1680 lot Anders Torgalsøn Bøen tinglese en attest på å ha innløst 3 skinn i Ellefsrød for 10 Rdl. som var pantsatt til Tomes og Olluf Ellefsen Ellefsrøds oldefar. Samtidig kjøper Olluf Ellefsrød 3 skinn av Oluf Nordgaard. (Erick og Sivert Erickssønner overdrar samtidig sin odelsrett til Olluf Ellefsrød.) (Hvordan det har sig med disse Ericksønnene — hvor de kommer fra og hvor de drar hen — må gudene vite!) Hermed er eiendomsforholdet klarlagt. De 3 skinn Peder Ellefsrød giftet sig til med datter av Ellef Stegerød var pantegods, som Anders Torgalsen Bøens (Idebøen) oldefar hadde pantsatt til Ellef Stegerød. Peder Ellefsrød, hans sønn Ellef og dennes to sønner igjen, Thomas og Oluf, har bare vært brukere med pant i en fjerdedel i eiendommen, men de har brukt hele gården. Den andre fjerdedel har hele denne tid tilhørt Oluf Nordgaards slekt bakover til ca. 1600. Eierne før den tid vet vi fremdeles intet om. Ved at Oluf Nordgaard solgte sine 3 skinn til Oluf Ellefsen blir han for første gang eier av en part i Ellefsrød, som hans bror, far og bestefar hadde brukt i ca. 80 år.

Salget og innløsningen som er innført i tingboken kommer først i 1685 frem i skattemanntallene. Her oppføres Olle og Thomas som brukere og Anders Bøen som medeier. I 1690 bor Anders ikke lenger på Bøen (Idebøen), men på Hakelund. Han må være død kort etter og han kan ikke ha hatt barn, da en bror, Lars Torgalsen, arver parten i Ellefsrød og en søster Hakelund. Av skattelistene og jordebøkene de følgende år fremgår at Anders Bøens part eies av Lars Torgalsens barn.

Av skoskatten 1711 fremgår at gården bebos av to familier. Den ene Ole (Oluf) Ellefsen med hustru, en svigersønn og en datter. Den andre Cornelius Ovesøn og «Qvinde». Denne Cornelius er et nytt bekjentskap. Han må være svigersønn av enten Thomas eller Oluf. Han har sannsynligvis vært dansk og siden bosatt i Kjøbenhavn da Ole Hansen Torgalsbøens dat-

ter, Gunhild, var gift med en Corneliusen og bodde der. Hun var død før 11. november 1751, men etterlot sig to sønner.

I 1711 nevnes også for første gang en husmann på Ellefsrød. Han het Svend Thoresen.

I matriklen for 1723 nevnes Syver Hansen som oppsitter på gården. I Harald Bakkes «Id Herred» står det at i 1723 eiet Kristiania Bispestol 6 skinn og Syver Hansen resten. Dette er feil. Syver Hansen Hakelund har bare vært bruker av gården en kort tid. Hans enke, Marthe Andersdatter, bodde på Hakelund i 1751.

Av skattemanntallet for 1723 fremgår det tydelig og greit at en part eies av «Ole Ellefsen og den andre av Lars Torgalsens barn». En av disse, Hans Larsen, kjøpte Ole Ellefsens $\frac{1}{4}$ i 1738. Denne part var etter Oles død (sannsynligvis samme år) kommet på mange hender. Bl. a. til folk i Degernes og Rokke. Hans Larsen har sannsynligvis allerede i 1725—30-årene blitt ene-eier av den $\frac{1}{4}$ -part hans far Lars Torgalsen arvet etter Anders Torgalsen Idebøen/Hakelund. Hans Larsen bodde på Ellefsrød før 1738. Hans første barn var født der i 1728.

Som ovenfor nevnt ble Ellefsrød opprinnelig regnet som hel gård, men i 1657 ble den nedsatt til halv gård og fortsetter siden å være det. Ifølge tiendemanntallet av 1655 var gården lignet for $\frac{1}{2}$ set. rug og $1\frac{1}{2}$ td. havre. Flere andre gårder leverte 2 til $3\frac{1}{2}$ td. havre. Et fåtall 1 td. 1 qtr. Noen gårder dyrket dessuten blandkorn og hvete, men det gjorde ikke Ellefsrød dengang. Men i 1691 ser det ut til at gården er bedre dyrket. Da er tienden 2 qtr. blandingskorn, 3 qtr. $1\frac{1}{2}$ s. havre og humlekorn 1 s. Forberedende matrikkel 1723 oppgir som årlig ansatte tiender: Havre $6\frac{1}{2}$ skp. Lin 4 sz. Ost 8 sz. Omregnet i rede penger utgjorde dette 86 s. Ledingsskatten var 1 rdl. 48 s.

Den slekten som opp til våre dager har sittet på gården, kan for tiden ikke føres lengre tilbake enn til ca. år 1600. Den later til å være sterkt blandet med de familier som samtidig satt på Torgalsbøen, Idebøen og Hakelund. Det er fortalt at Hans Larsens bestefar skal ha helt Ole. Dette er ikke helt riktig, men det er allikevel ganske morsomt å konstatere at muntlige overleveringer har en viss verdi. Det var ikke hans bestefar som het Ole, men hans oldefar. Denne Ole har sannsynligvis bodd enten på Hakelund eller Idebøen og er vel født i midten

10. Lars, døpt 9. februar 1800. Døde på Ellefsrød ca. 1820.
11. Svend, døpt 19. desember 1802. Døde ugift på Ellefsrød 8. januar 1882.

Når bare 2 av 11 søsken gifter sig og 10 bor på gården hele sitt liv, letner det utrolig for den som skal skrive slamtavlen. Etter hvert som de døde, arvet de andre parten og til sist satt Svend som den yngste med hele boet.

Nr. 2 ovenfor, Anders Mathisen, var født 7. januar 1780 og døde 4. april 1858. Han var gift to ganger. Først med Barbro Andersdatter Vaglen i 1803. Hun var dobbelt så gammel som han og satt som enke. Anders flyttet til Vaglen og drev gården til hustruen døde i 1835. Det var ikke barn i dette ekteskapet. Etter farens død bygslet Anders de 6 skinn Oslo Bispestol eiet i Ellefsrød, som han foreløpig lot brødrene bruke. Anders giftet sig annen gang i 1846 med Berte Torgalsdatter Golden. Hun var født 7. mars 1816 og altså 30 år gammel da hun giftet sig. Brudgommen var 66! I 1847 kjøpte han Oslo Bispestols 6 skinn og det ble da holdt utskiftningsforretning på gården som ble delt i to like store deler.

Anders og Berte fikk 6 barn:

1. Marte Gurine, født 25. mars 1847. Død samme år.
2. Tilla Malette, født 16. august 1848. Død samme år.
3. Torgal Martin, født 15 desember 1849. Død 4. august 1905. Han var to ganger gift. Først med Marie Jonasson. Det var 8 barn i dette ekteskap. Han bodde først flere år i Sverige. Flyttet siden til Fredrikstad hvor det fremdeles lever folk efter ham. Etter Maries død giftet han sig med Karen Karlsen, Fredrikstad. Da han ikke ønsket å flytte til Ellefsrød, solgte han den ½-part han arvet i gården efter sin mor til broren Laurits, som derved fikk samlet gården på en hånd igjen i 1900.
4. Barn hvis navn ikke kjennes. Det døde straks efter fødselen.
5. Laurits. Om ham, se nedenfor.
6. Anne Gurine, født 28. april 1856. Død samme år.

Da dette barnet ble født var altså faren 76 år! Et nokså enestående tilfelle. Og det er vel heller ikke mange idag som kan si at bestefaren var født i 1780.

Det var imidlertid uhyggelig som barna til Anders og Berte døde i ung alder.

Efter mannens død giftet Berte sig med Lars Johnsen i 1863. Det var ikke barn i dette ekteskapet. Lars Johnsen døde 1874. Berte døde 5. juli 1900.

Nr. 5 ovenfor, Laurits, var født 30. juli 1853. I 1882 kjøpte han den halvpart i gården som hans onkler og tanter hadde eiet og som ble ledig ved Svend Mathisens død samme år. Svend hadde testamentert gården til Laurits, men bygdens ordfører, som hadde det med å få folk erklært umyndige, fikk kjent testamentet ugyldig, men ved auksjonen var Laurits den eneste som ga bud og eiendommen ble derfor hans. Ved at broren solgte sin del i det andre bruksnummer, som ovenfor nevnt, ble Laurits eneieier.

Laurits giftet sig 26. november 1886 med Ida Amalie Hansen. Han døde 26. august 1926. Hun døde 8. mars 1955. De hadde tre barn:

1. Anton Bernhard, født 27. september 1887. Død 4. juli 1946. Han var gift med Astrid Berg. Født 10. juni 1890. Ingen barn. Han overtok gården efter faren i 1924 og drev den til sin død.
2. Anna Helmine, født 18. januar 1891. Død ugift på Ellefsrød 25. mars 1945.
3. Ingvald Ludvig, f. 29. september 1894. Gift med Mina Elise Wille, født 17. mai 1893. Han overtok gården efter brorens død i 1946.

*

Ovenstående skildring bygger på muntlig overlevering, på notater i gamle bibler og bønnebøker, på skjøter og skifter. Dessuten på avisutklipp av artikler som Mathis Bakke skrev i Haldenspressen for ca. 50 år siden. Undersøkelser i Riks- og Statsarkivet er besørget av arkivar Schutter, Oslo, og S. J. Nygaard, Halden.

Husmannsplasser under Ellefsrød.

Ved registreringen av husmannsplasser i Enningdalen har vi brukt følgende kilder:

- Militærkart fra slutten av 1700-årene og begynnelsen av 1800.
- Fogdens manntall 1664.
- En oversikt over svensker bosatt i Idd og Enningdalen i 1710.
(Tidsskrift utgitt av Østfold Historielag - september 1964).
- Matrikkelen 1723.
- Ekstraskatt fra 1762.
- Folketellinger 1801, 1865, 1875 og 1900.
- Registreringsforretninger og skifter der disse har kunnet spores opp.
- Muntlige opplysninger, særlig fra eldre folk.
- De plasser som er registrert til nå (ca. 40) er oppsøkt i marka.
- Beliggenheten til de 2 plasser under Ellefsrød er beskrevet i registreringen, og merket med ▲ på kartet.

Mjølner næset under Ellefsrød

Plassen lå ca. 400 - 500 m fra bebyggelsen på Ellefsrød, inntil traktorveien som nå går fra Ellefsrødsagen til Næset.

Ingvald Ellefsrød fortalte etter sin farmor "at de siste som bodde på Mjølner næset hadde vært fattige. Kona på plassen kom ofte fram til gården og fikk litt mat, særlig var hun glad da hun fikk kjøtt eller flesk." Mannen var "sværver", d.v.s. han dreiet tresaker.

Vi fant ikke med sikkerhet hvor husene hadde stått, men det er tydelige merker etter dyrking. Brønnen er også synlig.

Plassen står ikke avmerket på de gamle kart. Heller ikke står den i folketellingen i 1801 og 1865. Men siden Ellefsrøds farmor

hadde fortalt om plassen, må den ha vært bebodd mellom disse folketellingene. Marte Torgalsdatter Ellefsrød var 51 år i 1865.

Plassen står ikke oppført i 1875 og er vel da nedlagt. Nå er den gjenvokst med skog.

Ellefsrødplass under Ellefsrød

Sommeren 1982 var Ingvald Ellefsrød med og påviste plassen. Den lå på østsiden av veien, ca. 200 m syd for Ellefsrød. Hustuftene ligger ca. 80 m øst for veien.

Ingvald Ellefsrød sa at dette var en stor husmannsplass. Tuftene viser at lagården har vært ca. 17.5 x 5 m. Våningshuset lå antagelig nord for lagården, men her var det vanskelig å fastsette størrelsen. Det ligger en stor helle her som Ellefsrød mente hadde vært en dørhelle. Det er ennå merker etter sti mellom hustuftene.

På kartet fra ca. 1777 ser det ut til at det var dyrket mark på begge sider av veien. Veien kan også ha gått noe annerledes dengang, kanskje nærmere husene. Brønnen lå ca. 25 m øst for låven.

I 1801 står ikke plassen nevnt. Enten er den uteglemt eller også kan den være ubeboet ved dette tidspunkt.

Vi vet svært lite om hvem som har bodd her. Skoskatten 1711, nevner Husmann Svend Thoresen. Ekstraskatten 1762, nevner Husmann og inderster Lars Børnsen og Anne Aresdatter. Disse har antagelig bodd på Ellefsrødplass. I 1831 ble Pernille Svendsdatter konfirmert. Hun var datter av Svend Jacobsen og Anne Pedersdatter på Ellefsrødplass. Anne døde her i 1831 - 56 år gammel. Dette er de eneste vi har fått oppsporet.

I 1865 og 1875 står heller ikke plassen nevnt.

Ingvald Ellefsrød fortalte at huset ble revet og oppbygd på Høyby ved Buer.

Plassen er nå gjenvokst med skog.

Birgitta Næss:

På leting etter en Østfolddrakt. Klesplagg fra Ellefsrød.

Størsteparten av bevart draktmateriale fra Idd fra 1700-tallet, og første halvdel av 1800-tallet kommer fra Ellefsrød. Fra Ellefsrøds slektshistorie vet vi følgende: Mathias Ellefsrød levde fra 1746 til 1809. Han var gift med Guri Olsdatter Brække. Disse to hadde sammen 10 barn som fikk vokse opp. Bare 2 av dem giftet seg, og hele 9 av dem ble boende på gården nesten hele sitt liv.

I 1882 ble det holdt auksjon etter den yngste av disse barna. Blant auksjonsgjenstandene fantes det adskillige klesplagg, og til alt hell var det en lokal interessent som forsto verdien av å bevare disse plaggene for ettertida. Det var Gårdbruker Hans Johnsen Hov. Han ropte inn et betydelig antall plagg, og disse kan vi i dag finne på Hovs samling i Idd Bygdemuseum. Hovedstaden var også representert på auksjonen ved Universitets Etnografiske Museum. Disse plaggene har med tida havnet på Norsk Folkemuseum.

Landsnemnda for bunadspørsmål ba Halden Minder om å arrangere en utstilling av folkedraktdele fra Østfold. Denne utstillingen gikk av stabelen i 1969 med Vidar Parmer som ildsjel. På denne utstillingen var det hele 37 plagg som sannsynligvis kan føres tilbake til Ellefsrød fra den perioden som allerede er nevnt. Hovs samling hadde i sine gjemmer 25 av dem. Norsk folkemuseum hadde 10 plagg. Ør Grendesamling og Borgarsyssel museum hadde 1 plagg hver. Det spennende er at dette materialet er så fullstendig at det går an å sette sammen både en kvinne- og en mannsdrakt fra gården Ellefsrød fra ca 1800. Denne mannsdrakten fra Ellefsrød har i dag etter mye slit blitt en praktfull mannsbunad for Østfold. Det eneste draktstykket som ikke skriver seg fra denne gården er skjorta. Tenk om vi framover kunne få se mange fra vårt distrikt som bar Ellefsrøddrakten til fest! Kvinne- og mannsdrakten fra Ellefsrød var også med i konkurransen om

en Østfolddrakt, men det ble andre draktstykker fra Østfold som her ble lagt til grunn. I en variant av Østfolddrakten, den såkalte røde variant, finner vi en kyse fra Ellefsrød.

Enningdalen Bygdekvinne- og Bygdemuseum har forsøkt å gjenskape en Ellefsrøddrakt som en bygdedrakt for Enningdalen. Dette skal vi komme tilbake til.

Hva slags klesplagg er det så som er bevart fra denne gården langt ute i skogen? Her kommer de slik som de er beskrevet i katalogen fra utstillingen i 1969:

Livstykke	bomull med trykte stripemønster i brunt, rødt og lysebrunt foret med linstoff, innsvinget og kneppet med heker og maljer. ca 1800
Vanter	hvitt ullgarn 1. halvdel av 1800-tallet.
Votter	blått ullgarn, rødt og blå rutet. 1. halvdel 1800-tallet.
Vanter	bomullsgarn, mønsterstrikket. 1. halvdel 1800-tallet.
Halsskjorte	hvitt linlerret, høy krage. ca 1800.
Halsskjorte	hvitt linlerret, litt broderi. ca 1800.
Knebukse	lyst, semsket skinn. ca 1800.
Mannsvest	ulldamask, rødt og hvitt ivevet blått, gult, grønt og lyseblått. ca 1800.
Mannsvest	lin og ull, røde og gulgrønne striper, blå og hvite spetter. ca 1800.
Mannsvest	stoff med ullislett, stripemønster i blått, rødt, hvitt og grønt. ca 1800.
Mannsvest	ull og lin, rødt med mønster i blått, grønt og hvitt. ca 1800.
Støvel	beg, 1800-tallet.
Sølje	sølv med forgylte skåler. etter 1863.
Dobbeltknapp	sølv. etter 1863
Topplue	bomull, hvit med lyserøde striper, slutten av 1700-tallet.
Kvinnetrøye	ulldamask, lys blågrønn og hvit ivevet rødt og gult. 1. halvdel 1800-tallet.

Hette	sort fløyel, kantet med sort blonde. 1. halvdel 1800- tallet
Hette	sort fløyel, kantet med sort blonde. 1. halvdel 1800- tallet
Løslomme	rød ulldamask og sort fløyel. Hjerteformet messingplate med jernkrok. ca 1800.
Løslomme	sort fløyel, messinglås anno 1612.
Løslomme	sort fløyel, lyserød silke. Hjerteformet messingplate med jernkrok. ca 1800.
Lue	lysegrønn silkedamask. slutten av 1700-tallet.
Lue	rød silkedamask. slutten av 1700-tallet.
Lue	silkedamask og silke, gul, grønn og beige. slutten av 1700-tallet.
Barnelue	silke, gul med mønster i mange farger. slutten av 1700-tallet.
Barnelue	silkedamask og silke, gul og hvit, mønster i blått, hvitt og grått. slutten av 1700-tallet.
Barnelue	silke, lyseblå, mønster med sølvtråd. slutten av 1700-tallet.

Alt dette befinner seg i Halden Historiske samlinger, Idd Bygdemuseum.

Kvinnetrøye	ulldamask, blågrønt og hvitt, ivevet rødt, grønt, gult og sort. slutten av 1700-tallet Denne befinner seg på Borgarsyssel museum.
Kvinnelue	silke, sort, ivevet mønster i flere farger og gulltråd. slutten av 1700-tallet.
Kvinnelue	silke, sort og lilla. slutten av 1700-tallet.
Mannslue	vadmél, rød med skinnfor. slutten av 1700-tallet.
Mannskjole	vadmél, hvit med grønne kanter. ca 1800.
Skjørt	ull, blått, ca 1800.
Bukser	vadmél, gråbrune. ca 1800.
Mannskjole	vadmél, blå med grønne kanter. ca 1800.
Kvinnelue	hvitt lerret, trykt blomstermønster. ca 1800.
Cape	ull, striper i rødt, grønt, blått og hvitt. slutten av 1700-tallet.

Hodekappe hvitt linlerret.kantet med blonder 1.halvdel 1800-tallet.

Draktstykkene fra Ellefsrød ble altså ikke det som skulle danne grunnlaget for en kvinnedrakt for Østfold. Dette er etter vår mening synd. Synd fordi vi synes at utkastene som i sin tid ble laget med Ellefsrødmaterialet som utgangspunkt var et godt utkast som det hadde vært vel verd å arbeide videre med. Nå vet vi jo at dette med bunadskaping er et meget kontroversielt spørsmål, og vi skal la den saken ligge. Capen til denne drakten ble imidlertid utgangspunkt for stoffet til en hverdagsbunad fra Østfold.

Rundt 1980 fattet noen av medlemmene i Enningdalen Bygdekvinnelag interesse for plagg fra Ellefsrød. Tankene om en egen bygdedrakt fra Enningdalen begynte å ta form, og etter tre år med eksperimentering i veven ble stoff til bygdedrakt satt i produksjon. Drakten skulle komme til å bestå av skjørt, vest,jakke, skjorte og forkle.Livstykke og jakke fra Ellefsrød ble hentet fram fra Idde-samlingen, skjørt på Norsk Folkemuseum ble studert. Under registrering på Ellefsrød ble det funnet en skjorte og en liten vakker sølvnål. Disse tingene ble så utgangspunkt for bygdedrakten som var ferdig i 1985. Alt bortsett fra sølvnåla ble produsert i bygda. I dag er det mange kvinner i Enningdalen som bærer denne drakten ved forskjellige anledninger.

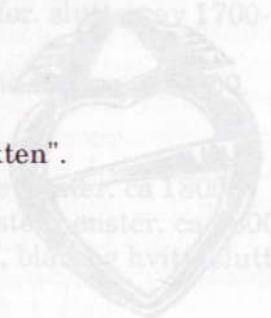
Slik skulle det altså bli bygdas egne kvinner som på leting etter en drakt fant "Ellefsrøddrakten" og ikke Østfolddrakten.

Sølvnåla som er kopiert og brukt til Enningdalsdrakten.

Her er resultatet:
"Ellefsrøddrakten".

Navn og navneindsamling
Navn fra Ellefsrød

Kvinne og manddrakt fra
Ellefsrød ca. 1800.

Navn og navneinnsamling. Navn fra Ellefsrød.

En viktig del av gårdshistorien fortelles gjennom de navnene som er i bruk i innmark og utmark. Ingvald Ellefsrød kartfestet rundt 100 navn på Ellefsrød mens han levde. Disse ble fortalt til Kristian Strømshaug som har arbeidet mye med nettopp navneinnsamling.

Fra et lite hefte som heter: Navn og navnebruk henter vi følgende:

“ Ei grind inn til historien om gården og livet der. Navneinnsamling er et viktig kulturhistorisk arbeid. Gjennom det blir vi bedre kjent med vesentlige sider av vår egen kulturarv, og vi kan bruke den bedre enn før. Den skal leve og styrke lokalsamfunnet på gård og i grend. Men det er mer enn det. Dette er mye verdt for kulturhistorie, navn og språk i vid sammenheng. Med det kan en finne sammenheng eller skiller etter grenser vi vet lite om nå. I navna kan vi finne tradisjon langt tilbake som det ikke er mulig å få tak i på andre måter.” Kristian Strømshaug gir så følgende mal for arbeidet med å samle inn navn på gården:

A) Kartfesting

Til kartfesting er det greit å bruke økonomisk kartverk og navnelister. En setter kartbladnavnet på lista. En setter så nummer på kart og liste etterhvert som en får navn. Etter nummeret på lista skrives så navnet slik som det uttales av fortelleren. Det er viktig å skrive rett fram det en hører. Etter navnet skrives så navnet til fortelleren. Det er viktig at alle navn tas med. En tar også med f.eks tufter, dyregraver o.l. som det ikke er navn på. Gamle kart, gårdskart, vertikalfoto, delingsbeskrivelser m.v. kan også være til nytte.

B) Lydbåndopptak

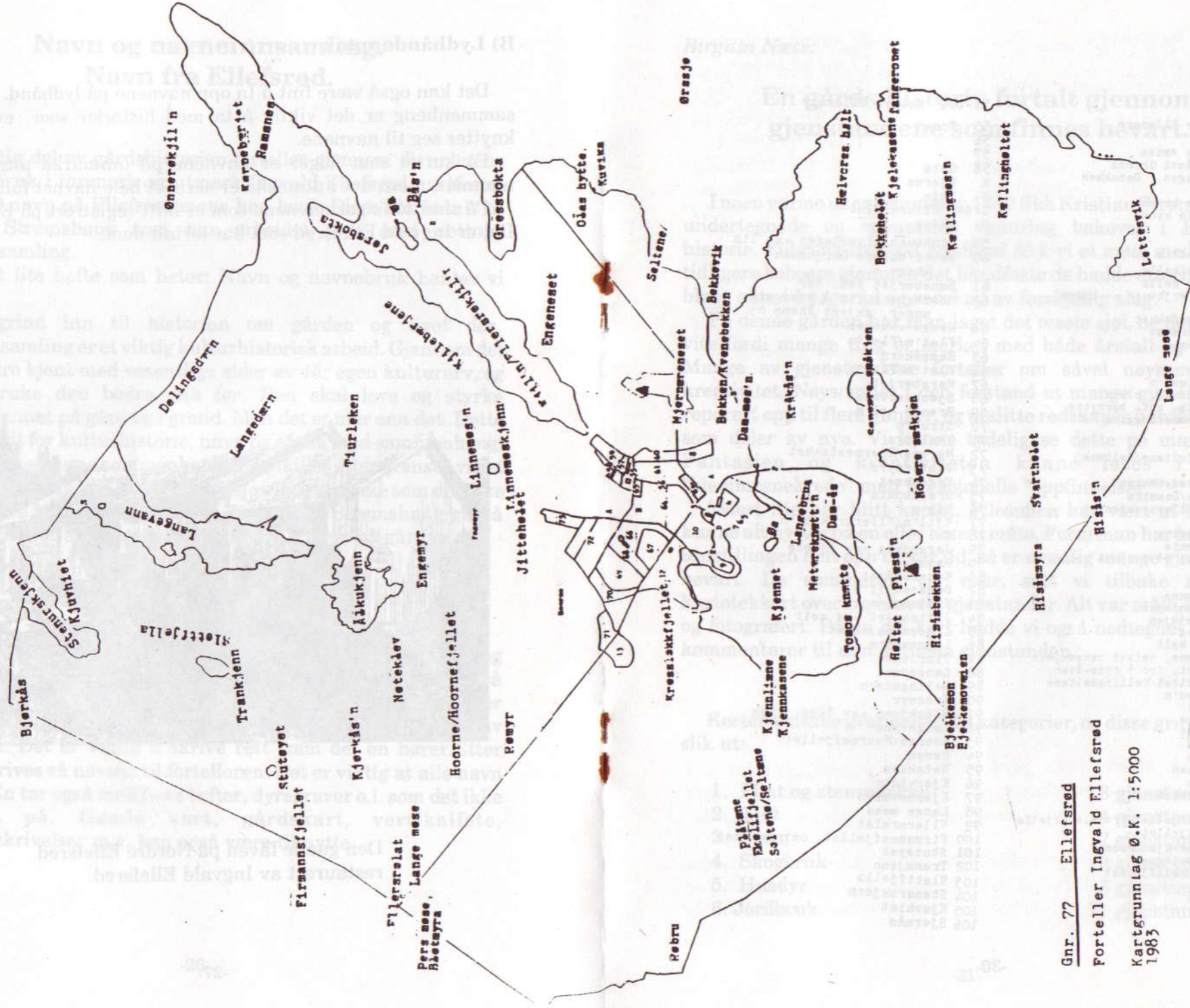
Det kan også være fint å ta opp navnene på lydbånd. I denne sammenheng er det viktig å ta med historier som eventuelt knytter seg til navnene.

På kartet som følger er navnene på innmarka angitt med nummer, mens det i utmarka er skrevet hele navnet fullt ut.

På side 30 følger navnene som er blitt registrert på Ellefsrød. Det er Ingvald Ellefsrød som har fortalt dem.

Den gamle låven på Nordre Ellefsrød restaurert av Ingvald Ellefsrød.

Gnr. 77 Ellefserød
 Forteller Ingvald Ellefserød
 Kartgrunning Ø.K. 1:5000
 1983

En gårds historie fortalt gjennom gjenstandene som finnes bevart.

I noen varme uker sommeren 1982 fikk Kristian Strømshaug og undertegnede en spennende vandring bakover i Ellefsrøds historie. Fulgt av Ingvald Ellefsrød fikk vi et møte med gårdens tidligere beboere gjennom det håndfaste de hadde etterlatt seg av blant annet husgeråd og redskap av forskjellig slag.

På denne gården har man laget det meste sjøl, og dette kan vi vite fordi mange ting er merket med både årstall og initialer. Mange av gjenstandene forteller om såvel nøysomhet som kreativitet. Nøysomhet i den forstand at mange gjenstander er reparert opp til flere ganger, og utslitte redskaper har fått nytt liv som deler av nye. Vi kunne tydelig se dette på mange ting. Fantasien og kreativiteten kunne leses i mange "hjemmesnekrede" men funksjonelle "oppfinnelser."

Svært lite har blitt kastet. Filosofien har vært at stort sett kunne alt nyttes på en eller annen måte. Fordi man har hatt denne innstillingen helt opp til vår tid, så er uvanlig mange gjenstander bevart. Da sommeren var over, satt vi tilbake med 630 kartotekkort over registrerte gjenstander. Alt var målt, beskrevet og fotografert. På en del kort hadde vi også nedtegnet Ingvalds kommentarer til den aktuelle gjenstanden.

Kortene kunne grupperes i 23 kategorier, og disse gruppene ser slik ut:

1. Flint og stenredskap	18 gjenstander
2. Jakt	4 gjenstander
3. Fiske	7 gjenstander
4. Skogbruk	8 gjenstander
5. Husdyr	3 gjenstander
6. Jordbruk	71 gjenstander

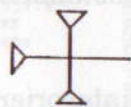
Ellersrø	55-106 Nolere Ellersrø
1-54 Sønnere Ellersrø	55 Tonet
1	56
2 Den gamle væien	57
3 Grinna, òbbi Grinna	58 Gata
4 Høuen =Hagen. Babakken	A Kjørna
A Kjørna	B Smia
B Den elste kvena	C/99 Ellersrølat
C Den øngste kvena	D utlæe
D Bastua	59 Linnhøuen/Linnehagen =av lin
E Smia	60 Nære/nolere Berjhøuen
5 Metareknøtt'n	=hage
6 Den store hella	61 Høueberjet ant. her
7 Den lille hella	62 Støregrana, te i huse stør
8 Sønnere Berjhøuen = -hagen	unner, ukjent øhenn ho sto
9 Sminese	63 Høuen =haugen
10 Bøjoie/Bustøkket	64 Flat'n/Flat'n
11 Kjøringskrevet	65 Hampøkern
12 Krøsløkk	66 Flat'n/Flat'n
13 Veslenga	67 Mørebøerjet
14 Pless'n	68 Bjønnestøkket
15 Jøi te Pless'n	69 Brente køl'n
16 Mjørnereneset, pless	70 Strut'n
17 Oåas hytte, ant. barhytte	71 Veslenga
fer temmerhogging	72 Myrøne/Hoernestøkket
18 Øressje	73 Vintermyra
19 Kuvika	74 Engeneset
20 Seltene/Seltøne/Seltøne	75 Gressbokta
21 Bekkevik	76 Bås'n
22 Bekken/Kvønebekken	77 Kjil'n/Ellersrøkjil'n
23 Dam-møe'n/Dammyra	78 Øa
24 Kjennet/Ellersrøkjennet	79 Jersbokta =av gjerde
25 Øa	80 Ramsnes
26 Metareknøtt'n	81 Kørøberjet
27 Tomos knøtte	82 Ønnerøkjil'n
28 Langebrua, på den nye væien	83 Kjilleberjene
29 Dam-is	84 Jittehelet =av geit
30 Kråkis'n	85 Linnemøskjennet
31-32 småkjenne	86 Linnemøe'n
31 Sønnere småkjen	87 Tiurleken
32 Nolere småkjen	88 Langedørn
33 Bokkehelet	89 Dølingsdørn
34 Hølvøes hølt	90 Engemyr
35 Kjelekasene, neløkt tengerkøie	91 Åkkukjenn =av fisk, fisk
36 Tangerøbet, fer i rope-åver	92 Langevann
37 Køllinghøltet/Køllinghøitene	93 Høorne/Høornefjellet
38 Køllingmøe'n	94 Rømyr
39 Lettesvik	95 Nøtekjøv
40 Lange mose	96 Kjørkås'n
41 Svarthølet	97 Kjørkøvøien
42 Høis'n	98 Lange mose
43 Høisømyra	99 Ellersrølat
44 Høisøbekken	100 Firmannsfjellet, ømtrent her
45 Bjeikkemon	101 Stutøyet
46 Bjeikkemøvøien	102 Trankjenn
47 Høltet	103 Slettøjella
48 Krøssiøkkfjellet/Krøssiøkkfjella	104 Stenurskjenn
Krøssiøkkfjellet	105 Kjühøiet
49 Kjennliene/Kjennkasene	106 Bjørkås
50 Seltene/Seltøne	
51 Plåtøne/Ekelifjellet	
52 Røbru	
53 Pers mose	
54 Bløtmyra	

7. Vei og frakting	37 gjenstander
8. Lagging	17 gjenstander
9. Korger,tiner,esker, boller og trau	39 gjenstander
10. Husstell	63 gjenstander
11. Ull og linarbeid	90 gjenstander
12. Sko og klær	43 gjenstander
13. Barberstell	4 gjenstander
14. Tobakk	11 gjenstander
15. Mål og vekt	15 gjenstander
16. Emner	5 gjenstander
17. Snekkerredskap, trearbeide	76 gjenstander
18. Smiing, metallarb., lærarb., muring	21 gjenstander
19. Leker	5 gjenstander
20. Musikk	2 gjenstander
21. Møbler	27 gjenstander
22. Deler av hus	32 gjenstander
23. Forskjellig	23 gjenstander

Eldste daterte gjenstand finner vi i gruppen: korger, tiner, esker, boller og trau. Det er en dreid bolle av bjørk. Den er fra 1607. På kartotekkortet kan vi foruten nøyaktige mål lese følgende:

Dreiet bolle av bjørk. Den har sprukket og er skjøtt med 8 kjenger. Siden har den sprukket på et annet sted. Dette er den eldste daterte ting på gården. I bunnen finnes det foruten årstall denne figuren:

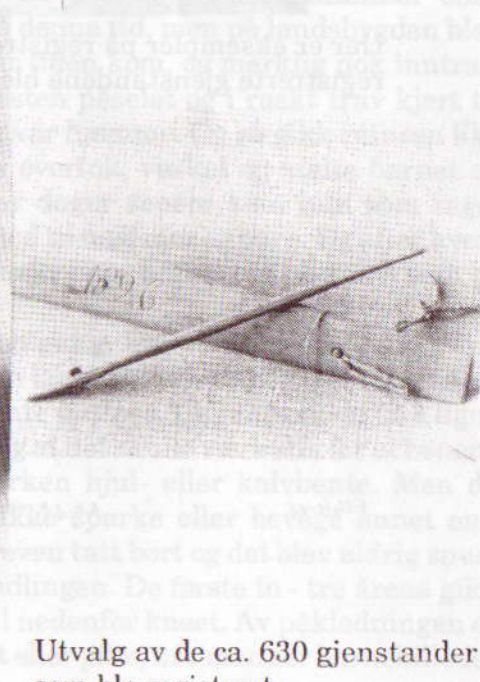
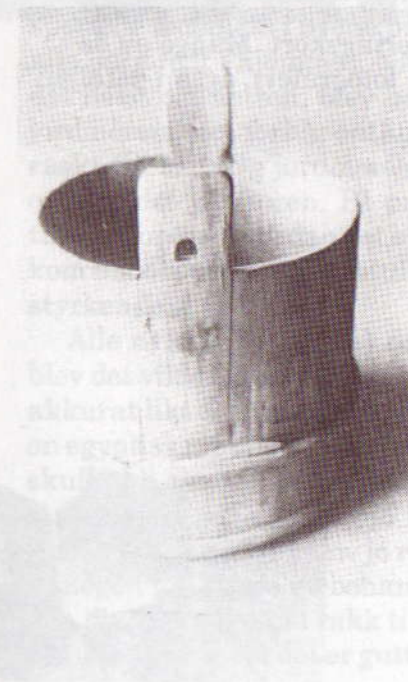
Dette er likevel ikke gårdens eldste bevarte gjenstand. I gruppen flint og stenredskap samt i gruppen ull og linarbeid finner vi både flintredskaper og spinnehjul som forteller om langt eldre bosetting.

I gruppen ull og linarbeid trekker jeg ut et kartotek kort som gjennom ulike årstall forteller sin historie. Tidligste datering er 1678, og sammen med dateringen finner vi initialene OES. Dette

må være forpakter Ole Ellefsen. Videre finner vi årstallene 1778 og 1787. Ved siden av 1787 finner vi initialene MHS. Dette er Ingvalds oldefar Matias Hansen. Han har sannsynligvis laget en ny del fordi noe har gått i stykker. Slik kan en også lese historie.

I gruppen sko og klær finnes det flere ulike spenner, oppheng til løslommer og nåler. En av disse nålene, en hjerteformet liten sølvnål med to fugler på toppen, er kopiert og brukes nå som nål til Enningdalsdrakten.

Slik kunne jeg ha fortsatt med å gjenkalle en viktig del av gårdens historie ved å ble gjennom kortene over registrerte gjenstander. Det er viktig at alt er beskrevet og fotografert. Dersom noe skulle bli ødelagt eller borte, så er alt på denne måten bevart for ettertida. Kartoteket finnes trygt oppbevart på Borgarsyssel Museum.

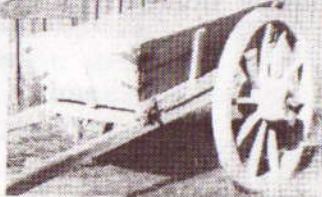
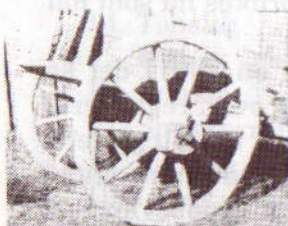

Utvalg av de ca. 630 gjenstander som ble registrert.

Mohkshjere med røksel, ask eller ek
 bjørk i felg og nav. Gran eller furu i
 økene. Ingen hjulringer. Nagle mellom
 felgstykker av tre. Halv bussinger av jern.
 Jernkolt ute på akselen og koltstikke av jern.
 Drag og kasse gran.
 Sporrvidde ute 124, inne 108

Ellefsrød

B.N. J.N. K.S. 1902

Her er eksempler på registreringskort. Mange av de registrerte gjenstandene ble fotografert, også i detaljer.

Trillebår, bjørk furu, jern
 Hjul 34, l. 154 B. 52,2 h. 23,2/53,2
 Jernbøyer under håndtak.
 Rødmalt
 h. 1924 A laget av far I. E.

Ellefsrød

B.N. J.N. K.S. 1902

I. Ellefsrød:

Liv og virksomhet på en bondegård på Idd.

(Tiden 1894 - 1914)

Jeg ble født på gården Ellefsrød i det huset som nu er forpakterbolig. Det var høsten 1894. Jeg synes å huske at jeg lå i vuggen og at mor kom og puttet en tugges i munnen min. En tugges var en kavring oppbløtt i melk og så pakket inn i et tøyestykke. Så kunne barnet ligge å suge på tuggen og være glad og fonøiet. Jeg kan vel umulig huske dette. Sannsynligvis har jeg senere sett en mor gi barnet sitt denne bevertningen og så har dette festet seg i min bevissthet i senere ung alder. Men før jeg fylgte fire år kan jeg huske at min bror, som var syv år eldre enn jeg, stod med en kniv og skar noget i en tømmerstokk i en uthusvegg og det han skar var årstallet 1898.

For alt jeg vet kan det ha eksistert fødselsklinikker eller spesielle fødehem i byene på denne tid, men på landsbygden blev alle barn født i hjemmet. Når tiden kom, og merklig nok inntraff det helst om natten, blev hesten påselet og i raskt trav kjørt til jordmoren, som forhåpentlig var hjemme. Og så gikk returen like raskt tilbake. Og jordmoren overtok, vasket og stelte barnet og overlot det til moren. Et par dager senere kom hun som regel tilbake for å se hvordan det stod til med mor og barn. Og efter hvert kom nabokonene med gratulasjoner og barselgrøt og annet godt og styrkende.

Alle nyfødte blev revet den gang. Det vil si at utenpå bleiene blev det viklet et over meteren langt og ca. 14 cm. bredt tøyestykke, akkurat likt de senere velkjente puttees. Ungen kom da til å ligne en egyptisk mumie. Det het sig at det skulle være slik for at benene skulle bli fine og rette, hverken hjul- eller kalvbente. Men de stakkars ungene kunne jo ikke sparke eller bevege annet enn armene. Efter en tid blev jo reven tatt bort og det blev aldrig spurt at nogen tok skade av behandlingen. De første to - tre årene gikk alle unger i kjole som rakk til nedenfor kneet. Av påkledningen er det umulig å se om det er gutt eller pike, når man ser barnebilleder

fra denne tid.

Gården lå den gang som nu helt for sig selv med skog på alle kanter. Det var nesten to kilometer til nærmeste nabo. Jeg hadde derfor ingen lekekamerater bortsett fra min søster som var tre år eldre enn jeg, og vi lekte dagen lang og savnet ikke selskap med andre barn. Det var først da vi begynte på skolen vi ble kjent med og fikk leke med andre barn. Foruten våre foreldre bestod familien av oss tre barna, en pike og to gutter, samt vår farmor som fortsatte å bo på gården hos sin sønn etterat hun blev enke. Hun døde hjemme i 1900 og ikke lenge etterpå flyttet morfar inn og overtok hennes plass. Han var blitt enkemann og alle barna hadde reist hjemmefra og stod på egne ben. Han døde hjemme i 1913. Det var jo skikken den gangen. Man blev født hjemme og man døde også hjemme omgitt av sine egne.

Ellers hørte en tjenestepike til familien. Hun kaltes for tøs, eller på andre steder taus. Det er absolutt intet diskriminerende i dette ordet. Alle unge jenter som ikke var frøkner var tøsere både i Idd, i byen og i hele Danmark. Disse tøsene var som oftest svenske jenter. De kom fra små fattige torp eller fra hjem med mange barn og vanskelig utkomme. De var snille og vant til grovarbeide og var særdeles godt anskrevet. På enkelte større gårder hadde de også en tjenestegutt eller dreng. Han deltok i alt utvendig arbeide. Når sønnene på gården vokste til, overtok de etter hvert drengens arbeide slik at han blev overflødig.

Vi som var barn eller ungdom dengang levet i en lykkelig tid. Vi blev oppdradd til nøisomhet og til å respektere våre foreldre og lærere. Vi skulle være beskjedene og måtte ikke snakke når fremmede var tilstede, og til nød svare eller hviske når fremmede en sjelden gang henvendte sig til oss. Selv hadde jeg så stor respekt for far at jeg ikke klarte å si du til ham, men sa De, til stor munterhet hos mine to søsken og hos både mor og far. Og veldig flau var jeg. Men å si du til far? Nei aldri! Her i vår krets av bygden var vi så heldige at vi hadde to særdeles dyktige lærere på folkeskolen. Den første var Mads Skotner og siden Hans Omland. Ikke nok med at de var fremragende lærere. De inprentet også elevene bl.a. god oppførsel og folkeskikk. Og de slapp ikke ungdommen fra sig når skoletiden var utløpen. De arbeidet også for ungdommen. Mads Skotner var ildsjelen i stiftelsen av Alfheim

ungdomslag med sine ideelle formål, og Hans Omland ivret for idrett, og i hans tid blev det arrangert konkurranse i friidrett, skøiteløp og skiløp, hopp og langrenn.

Ganske mange deltok og interessen for idrett holdt sig også flere år etterat Omland var reist fra bygden. Det var Alfheim Ungdomslag som arrangerte idrettskonkurransene og lagetets representanter seiret i flere pokalkonkurranser i friidrett og hurtigløp på skøiter. På Kornskjø var det en idrettsforening som hadde flere gode skøiteløpere og der blev det også spillet litt fotball. Fotball blev forresten spillet på flere steder i bygden. F.eks. på Aspedammen og Buer, men det var bare gutteklubber uten fast organisasjon. Av idrett og sport ellers var det skyting og jakt og fiske som helt dominerte. Av skytterlag hadde vi f.eks. Idd skytterlag som var stiftet allerede i 1860 årene - dessuten Aspedammen og Buer. Det var skytterlag på Bråtorp også, men det gikk inn etter et par års drift. Omtrent alle gutter som hadde anledning drev jakt på småvildt og før de blev så gamle at de blev betrodde gevær, hadde de fanget trost og annen kramsfugl i doner. Ellers hadde barn og yngre ungdom et godt utvalg av leker å velge mellom. Bare for å nevne noen: Slå på ringen, siste mann ut, slå ball, slå på stikka. Pikene lekte med grankongler som var kuer og stuter, furukongler var kalver eller sauer. De hoppet paradiset, og et typisk pikespill var å jappe. Ellers hadde man en lek som het "å pirke sugga". Guttene skjøt med pil og bue, de slo Monk, gikk på stylter, spilte diabolo og gikk på ski og skøiter om vinteren. Diabolospillet var nytt den gang. Mange av disse lekene går igjen den dag i dag. Å slå Monk er visstnok gått helt ut, og ingen piker japper mer. Den gang var spillet veldig populært. Kanskje kunne det her være plass til å si noen ord om barna på folkeskolen rent generelt. De møtte opp på skolen renvasket og i hele og rene klær. De hadde god disiplin og læreren hadde ingen problemer med å håndheve sin autoritet. Det eksisterte ingen mobbing og det var intet klasseskille. Stort sett var alle elevene venner og vel forlikte. At det kunne ryke opp til slagsmål blandt guttene var jo klart, men det resulterte aldri i bittert uvenskap av lenger varighet.

Efter de reglementerte syv år på skolen fulgte eksamen og derefter gikk man for presten fra juni til slutten av september for å bli forberedt til konfirmasjonen, som gjerne blev holdt i

begynnelsen av oktober. Og så var man blitt voksen med ett slag og var blitt mere ansvarlig for sine handlinger. Og man skulle skaffe sig arbeide og stå på egne ben. Bondejentene blev vel som regel hjemme på gården og blev opplært av moren i alt det mangfoldige som hun måtte kunne, både ute og inne. Nogen gikk på videregående skoler, blev lærinner, sykepleiersker etc., men storparten blev nok gift med bondegutter og fortsatte i sitt gamle yrke. Bondeguttene arbeidet hjemme på gården. Eldste mann var odelsgutten og skulle overta den efter foreldrene. Den saken var grei. De øvrige brødre måtte så skaffe sig sitt eget, enten ved å kjøpe, gifte sig til eller på annen måte få sig gård. Det hørte til sjeldenhetene at en bondegutt blev løsarbeider. Nogen blev håndverkere, nogen for til sjøss og nogen skaffet sig høiere utdanning og blev underoffiserer, lærere, kom i politiet, blev embedsmenn eller foretningmenn. En del emigrerte jo til Amerika også, men de fleste kom gjerne hjem igjen efter nogen år i utlandet. Den mannlige del av ungdommen som ikke hørte til bondemiljøet fikk arbeide i en rekke forskjellige yrker. Nogen blev sesongarbeidere i skogen og ellers altnuligmenn. Nogen emigrert vesentlig til Amerika, andre jobbet som tømmermenn og snekkere, men de fleste blev vel beskjeftiget i stenindustrien langs Iddefjorden. Her begynte de med meisel og minebor straks de var konfirmert og efter få år var de blitt selvstendige stenhuggere og familiefedre. Det kunne nok være vanskelig å få sig arbeide også den gang, men siden det ikke eksisterte tariffavtaler mellom arbeidsgiver og arbeider, kunne man kanskje få leilighetsarbeide ved å gå på rene sultelønnen. En meget alminnelig lønn den gang var 2 kroner dagen på egen kost. Nu kan vi jo ikke sammenligne prisene den gang med dagens, men allikevel er det klart at ingen kunne eksistere på slik lønn i lengden.

Når man skal forsøke og tegne et bilde av forholdene slik de var i tiden omkring 1910, fristes man til å anstille sammenligninger. Men det var jo ikke hensikten. Allikevel vil jeg si at den ungdom som levet i årene 1900 til 1. verdenskrig hadde det godt. Kanskje var dette en av de lykkeligste perioder å vokse opp i, som vårt folk har hatt i dette århundrede.

I begynnelsen av denne fremstilling, nevner jeg at barna blev født hjemme. Nu skjer det på sykehus eller spesielle fødehjem.

Sikkert en riktig og bra utvikling. Nu dør man sjelden hjemme i sin seng, men på sykehus eller pleie/gamlehjem. Der får patienten lettere medisinsk hjelp og bedre pleie. Allikevel er det nok mange som ønsker at forholdene hadde vært slik at de kunne bodd hjemme og sammen med sine egne i avskjedens stund.

Det blev hurtig spurt i nabolaget, når nogen var gått bort. Da blev gigger og kjerrer smurt og vasket til begravelsen og kvinnene gikk i gang med å binde krans. Andre ordnet sig kanskje med en blomsterforretning som drev med kransebinding. På begravelsesdagen strømmet naboer, slekt og venner til sørgehuset i 10 - 11-tiden. Det var skikk at hver husstand hadde med sig et sukkerbrød, bestilt og levert av konditorier i Halden. Når alle gjestene var kommet, blev det servert kaffe med forskjellige kaker og sukkerbrød til. Det var skikk at man skulle se den avdøde, som lå i kisten. Den var plassert enten i et rom i våningshuset eller som regel i et uthus. Lokket var tatt bort og den avdøde lå med en serviett over ansiktet, men den blev fjernet når nogen kom inn.

Efter en pause, begynte man å gjøre i stand til kirkeferden. Man samlet sig om båren, som om sommeren gjerne var plassert på tunet. En salme blev sunget og presten holdt sin preken. Etter den en ny salme. Man ønsket jo at presten skulle være tilstede, men i de tilfeller hvor han var forhindret, holdt en av deltagerene en minnetale over avdøde. I enkelte sjelde tilfeller, blev det nedlagt krans på båren, som ellers var dekket av kranser og blomster. På tunet var det strødd finhakked granbar. En av deltagerene kom nu frem. Han fjernet servietten fra avdødes ansikt en kort stund for at deltagerne kunne få et siste blick på avdøde, la servietten ned igjen og lokket blev lagt på og skrudd fast. Båren blev plassert på en vogn eller slede og sammen med alle gjestene kjørte man til kirkegården hvor en salme blev sunget og presten foretok jordpåkastelsen. Dersom ikke han kunne forrette, blev det selvsagt heller ingen jordpåkastelse. Da plasserte man en en stokk som hvilte på kistelokket og som var dekket av jorden helt til randen. Senere når presten kunne være tilstede, blev denne stokken fjernet forsiktig, slik at løs jord ikke skulle fylle åpningen når stokken blev trukket opp. De tre skuffene med jord blev så av presten send ned gjennom åpningen og til kisten. Det blev sunget en salme og gjestene reiste tilbake til sørgehuset. Her blev det nu

servert middag og senere kaffe. Det blev holdt minnetaler, andakt, sunget noen salmer og efter en tid reiste gjestene hver til sit. Kanskje nogen av familiens aller nærmeste blev litt lenger.

Bebyggelsen her på gården var vel stort set den samme som ellers i nabolaget. Det var våningshus, oppført av tømmer og i halvannen etasje. Huset her er sannsynligvis oppført i slutten av 17-hundrede årene. Grunnflaten er godt og vel 100 m². Huset blev restaurert i 1890-årene og i 1960 blev det flyttet til en annen plass på tunet. Innvendig kjøkken med stor grue og svær bakerovn, som nu er revet. Vedkomfyr. Ved siden av kjøkkenet et lite kammers som før var soveværelse, men som nu er innredet til dusjbad. Ellers en nokså liten spisestue og enorstue, som bare var i bruk ved ekstra anledninger. Det var ganske stor gang. Bare en inngang. Utenfor den en overbygget veranda, som nu er fjernet. I 2. etg. to soveværelser, ett i hver ende av huset. Så var det et ganske stort mørkeloft hvor det nu er soveværelse. Huset er nu forpakterbolig.

Lagården var oppført i 1889. Der var det var fjøs og stall i hver ende av bygningen, i midten treskelåve og på hver side av den høilader for stall og fjøs. Dessuten var det to skygger, en på hver side ved låveinngangen. Fjøset og stallen var oppført av tømmer. Fjøset blev revet og nytt og større blev oppført i 1908, også det av tømmer. Det var ikke faste krybber eller drikkekar i det gamle fjøset. I det nye var det krybber, men ikke drikkekar. Det var innlagt vandspring inne i fjøset, men vandposten for stallen var ute i tunet. Alt dette er nu revet og ny lagård blev oppført i 1950-årene.

En bu (stolpebord-stabbur) av tømmer. Opprinnelig hadde den vært snekkerverksted på bruks nr. 1, men blev flyttet derfra og innrettet til bu ca. 1902. I 1960-årene blev den flyttet noen få meter for å få bedre skikk på tunet. Bygningen er fra ca. 1850. I 1920-årene blev påbygget en 2. etasje. Sauefjøs og grisehus. Oppført av tømmer ca. 1900. Nu revet. Uthus med verksted, vognskur, vedskur og do. Revet ca. 1950. Smie. Oppført i bindingsverk 1885. Den er reparert flere ganger, senest 1981.

Kjølne. (Tørkehus for lin) - revet ca. 1904.

Alle husene på gården hadde krumme teglsten, under stenen spon, på taket, bortsett fra smien og kjølne, som hadde bordtak. Det var ikke innlagt vann i kjøkkenet på den tid som her

behandles.

På den andre gården står fremdeles våningshuset og lagården med stall, låve og høilader for stall og fjøs. Fjøset blev revet omkring 1905 eller litt før. Men våningshuset og resten av lagården er vedlikeholdt. Således har lagården fått ny bordkledning og nytt tak er lagt. Dette arbeide blev ferdig i 1980. Våningshuset blev restaurert i 1924. Et uthus med vedskur og vognskur samt et utedo blev revet ca. 1910. Våningshuset (oppført ca. 1848) har ikke vært i stadig bruk siden april 1951. Senere bare i perioder. Når det under gode høiår blev så meget at det ikke fikk plass på hovedgården, blev overskuddet plassert i ladene på bnr. 1.

Ovenfor er nevnt at det var spon under takstenen. Slik takspen var helt almindelig. Den blev skåret på vannsag eller helst høvlet. Matrialet burde helst være av asp for det var det varigste, men det blev nok brukt spon av gran eller furu også. Her på gården hadde vi hverken vannfall eller sag. Derfor blev det laget en svær høvel som blev trukket av to hester. En dobbelt rekke av aspestokker blev lagt paralelt med hverandre og med omtrent en halv meters avstand. Stokkene lå på et slett jorde eller på en slette i skogen. I hver stokk var det med grindsag skåret et spor nesten til midten av stokken og videre blev det skåret på samme måten med 60 cm. lengde hele stokken. Den andre stokken blev behandlet på samme måte. Så blev hestene spendt for. Kjørekarer satte sig opp på en krakk på høvelen og en annen kar gikk bak og holdt i to håndtak som på en plog. Hver gang "plogen" passerte de steder hvor stokken var nedskåret, falt det ned et spon o.s.v. Der stokkene sluttet, blev hesten snudd og gikk samme veien tilbake. Når man hadde høvlet av den første halvparten av stokkene, blev de snudd, nye spor blev saget og høvlingen kunne fortsette. Det arbeidet gikk forbausende hurtig og greit og sponen blev førsteklases.

Matskikker.

I de første måneder av året tok man det litt roligere og stod først opp i 0630 tiden. Så var det en rask første frokost, kaffe og kanskje en skive brød. Så ut i fjøs og stall for å stille dyrene. Deretter den virkelige frokost i ca. 8-tiden. Det var fortsatt kaffe og brød. Nu

med litt pålegg som kunne være så forskjellig. På nyåret hadde man nok fremdeles litt sylteflesk og kanskje en pølse liggende. Ellers var mølske meget brukt. Den var standard pålegg hele året. Skjærost var også meget brukt. Det forekom vel også sirup på brødet og særlig var den meget brukt i stenhugger familier. Brødet blev bakt i hjemmene. Det var omtrent utelukkende rugbrød. På bondegårdene brukte man høstrug av egen produksjon gjerne med litt tilsetning av kjøpt rugmel. Var høsten tørr og fin slik at kornet kom tørt i hus, blev det godt brød. Var det våt høst og dårlig berging, blev det verre. Da måtte man gå i gang med grisling og selv om det hjalp, kunne brødet ofte få stålrenner og blev mindre bra.

På de fleste gårder, spiste man middag i 1130-tiden. Den bestod først og fremst av kokte poteter. Det var utenkelig å servere middag uten poteter. Det het sig at når matmoren stod på tunet og ropte inn karene som arbeidet på jordet, sa hun ikke "middan er ferdi", men "potetene er kokt". Og til potetene var det kjøtt og flesk. Fisk blev omtrent ikke brukt i de første måneder av året, bortsett fra fersk sild i vintersesongen og selvsagt litt spekesild ellers.

I 1530-tiden spiste man eftasverd. Den var omtrent som frokosten. Kaffe og brød. Kveldsmat blev spist i 19-tiden. Da var rugmelsgrøt obligatorisk her på gården, men blev nok meget brukt andre steder også. Havregrøt og sur melk var fint til avveksling. Ellers brød og melk for dem som ikke var så begeistret for grøt. Undertegnede, som hørte til dem, hadde sin egen og spesielle aftensmat - soll av hjemmebakt havreflattbrød med sur melk!

I januar hadde man kanskje fremdeles en del tilbake av julens lutefisk, og av julematen ellers hadde man fremdeles en del på lager. Det gjaldt først og fremst blodmat og lungemos. Stekt flesk og poteter var utmerket vintermat som blev brukt kanskje opp til tre ganger i uken. Og suppe, grynsådd kokt av sauekjøtt, eller erter, kjøtt og flesk. Og selvfølgelig kjøttkaker. Og for å få litt variasjon hermetiske fiskeboller. Grønnsaker, bortsett fra kål og kålrabi, blev ikke brukt i vintermånedene. Lapskaus var omtrent ikke brukt den gang. Man kan vel godt si at kosten var lite varierende, men den var kraftig og god.

Over alt hvor det var et beboelseshus var det en hage eller en hageflekk. Frukttrær var eple, plomme, moreller. Av bærbusker

rips, stikkelsbær, bringebær, lite solbær og visstnok ikke jordbær i det hele tatt. Hertil kom så rabarbra, gressløk og grønnsaker som redikker, neper, sukkererter, timian, pastinakk, hodekål, kålrabi, gulrøtter, persille etc. Flesteparten av de småvekster man dyrket hadde vel liten betydning i kostholdet. Arbeidet i kjøkkenhagen må vel nærmest regnes som hobbyvirksomhet for kvinnene på gården. Av skogsbær var det blåær og tyttebær som det blev plukket meget av. Blåbær gikk mest til saft, men også litt syltetøy til pannekakene. Tyttebærene blev syltet. Bjørnebær blev vistnok ikke plukket. Her var jo også en del myrer hvor det var multer, men ikke meget, og ikke hver sommer heller, så multekrem var en sjelden rett.

Også den gang var julen årets største høytid. Da måtte alt både innen- og utendørs settes i ekstra god stand og da skulle det være rikelige forsyninger både i kjeller og på loft. Det blev et svare strev for å bli ferdig tidnok, men det var et hyggelig arbeide også. Julesjauen blev den kaldt. Først skulle det slaktes. En eller flere griser. Det flesk som ikke blev brukt i egen husholdning, blev solgt. Enten var det mannen på gården som foretok slaktningen, men ellers var det gjerne en kar i nabolaget som var flinkere i faget og som man kunne leie til jobben. Her i distriktet foregikk slaktningen meget humant. Grisen blev leiet rolig og pent ut på tunet uten skrik eller oppstyr. Den fikk en snare i munnen og rundt overkjeven for å hindre den i å løpe bort. Så blev den bedøvet med med et slag i skallen med en øks eller ved at en stålsplint på et treskaft blev slått ned i pannen. Så stukket og blodet ble samlet opp i et spann. En svær gryte eller bryggepanne med vann var varmet til kokepunktet. Så blev ragget ved hjelp av det varme vannet skrapet bort med kniv eller med et spesielt skrapejern. Når dette var gjort blev grisen heiset opp og innmat og innvold blev tatt ut. Det var ikke meget på grisen som ikke blev benyttet og forvandlet til mat. Av blodet blev kokt klubb eller laget pølser. Man laget også blodpudding eller blodpannekaker. De tarmene som var skikket til pølser, blev skrapet og omhyggelig rensset. Og så blev det laget sylteflesk. Passet det slik at man også slaktet en kalv, blev sylteflesket ekstra fint om man brukte litt kalvekjøtt i det. Da var man sikret at sylten holdt sig godt sammen efter pressingen. På gårdene hvor man holdt sauer, blev gjerne et par

stykker slaktet samtidig. Det blev en travel tid for husmoren og de andre kvinnene på gården når alt kjøttet skulle tas vare på. Man hadde jo ikke frysenskap den gang. Mesteparten av flesket og sauekjøttet blev saltet og en del blev speket. Noget blev hakket til kjøttkaker. På flere gårder var det skikk å bruke lutefisk til middag julaften. Da kjøpte man en bunt tørrfisk og vannet og lutet den selv. Man kokte luten av bjerkaske. Mange brukte også ribbe til middagen. Risengrynsgrøten var vel nærmest obligatorisk som tillegg til middagen.

Det var ingen som brygget øl her i nabolaget, men i Enningdalen var det nogen som brygget litt til spesielle anledninger. Befolkningen her i distriktet var særdeles nøktern. Hjemmebrenning eksisterte visstnok ikke. Dessuten kunne hvem som ville kjøpe det de ønsket på de to bolagene i Halden og billigere enn de kunne brenne selv. En flaske konjakk kostet under to kroner. Etiketten viste to velfødde og blide barneskikkelser og denne konjakken kaltes derfor Englebrennevin. Lysholm i Trondhjem hadde en etikett på en av sine akevittflasker som viste en mann som satt på en brennevinstønne. Svenskene kallte figuren Norges Riksvåpen. På disse bolagene kunne man gå inn og drikke drammen ved disken. Et glass akevitt kostet 10 øre. Det var megen fyll i Halden. Et vanlig syn var å se et par politikonstabler halte en fylling til arresten. Det var nok helst tilreisende og ikke haldenserne selv som havnet i arresten.

Jakt og fiske.

Jakt.

Det var mange ivrige jegere her i distriktet og de hadde god anledning til jakt. Økonomisk og næringsmessig hadde den liten betydning, men det var fin sport og mange ganger ganske spennende. Og det var avvekslende og interessant å vandre i skog og mark. Man likte å gå på jakt. Det var bra med vildt. Storfugl, årfugl, hjerpe, rugder, hare, rev, mår oter o.s.v., var ikke sjeldent å treffe på når man tok en skogstur. Elg var derimot lite av. Og den som var holdt seg i skogen og var ikke ute på åkrene og jordene. Mange gårder hvor det i dag felles meget elg hadde dengang ingen

elgbestand. Rådyret kom på våre kanter akkurat den tiden som her behandles. Vi så det første på jordene i 1907. Harejakten var nok den mest populære. Her på gården var det nesten standard søndagsrett med hare stekt i jerngryte og med bondesmør. Vi spiste omtrent aldri fugl. Den som blev skutt blev solgt. Ender var det aldrig nogen stor mengde av. Det blev skutt en del spurvehøk og hønehøk. Trost var det massevis av. Småguttene fanget den i doner. Det blev skutt en del rev hver vinter på sporsne, og det kunne slenge en og annen mår i blandt. Skinnene av disse dyrene var så godt betalt at her kan man nok si at jakten kunne bety litt økonomisk. Selvfølgelig var det jo av en viss økonomisk betydning å ha hare til søndagsmiddag også og kjøttet av en hel elg betydde jo en hel del. Men ingen kunne leve av jakt og fiske den gang heller. Jakt var først og fremst sport og turer i skog og mark.

Fiske.

Det blev fisket en hel del her på gården og forholdene lå så godt til rette at det kunne vært fisket meget mere. Det ligger et ganske stort tjern bare 50 meter fra våningshuset og til Ørsjøen er det vel neppe mer enn 400 meter. I begge disse vannene var det meget gjedde, mort og abbor, samt ål. Dessuten var det også ørret og sik i Ørsjøen. Det beste gjeddefisket foregikk med garn straks isen gikk opp. Denne isgjedden var meget god. Småfisken på en kilo eller mindre var best steket. Var den større - opp til tre - fire kilo, var den kanskje best lett saltet og blev den riktig stor, på syv kilo eller mere, brukte man å male den opp og lage fiskekaker.

Gjedde kunne man også fiske med sluk hele sommeren når man bare passet på når det var enten først på nymåne eller sist på ne. Også så sent som i oktober kunne man fiske bra med gjedde på garn.

Morten lekte når bjerkeløvet var så stort som museører, sa de gamle. Den var ganske bra tidlig på våren, men midt på sommeren var den ikke god. Vi fisket den i gyte eller leketiden og den forekom i store mengder. Vi tok den på garn, men også i en slags not med pose, når den gikk opp i en bekk til Ørsjøen. Vi fikk så meget at naboene også kunne få det de ønsket. Den som blev til overs blev grisemat.

Den fisken som var mest almindelig og som fantes omtrent i alle

vann var abboren. Den lekte etter gjedden og før morten. Når det var blitt så varmt på våren at det røk av eneren når man sparket i den, bet abboren på metemark. Den kunne fiskes hele året, selv under isen på pilk om det var aldri så kaldt. Det var abboren som ga sportsfisket på disse kanter. Lørdag ettermiddager var rene folkevandinger til alle de tjernene her omkring hvor det var fisk. Så fisket man til den sluttet å bite i nitiden eller så. Deretter en brøds kive eller to med kaffe, en røk med prat og så jakken over hodet og på sengen av granbar. Etter en kald natt med minimal søvn, opp igjen til ny fisking etter morgenkaffen, som da smakte ekstra godt. Utbyttet av fisket blev som regel ikke stort, og det var nok først og fremst turen og stemningen i skogen som ga de varigste minner.

Abboren var en fin matfisk. Stekt i bondesmør, og kald, med brød til, var den delikat. At den var rik på ben, måtte man finne sig i.

Her på gården fisket vi endel ørret i Ørsjøen. Man kunne slumpe til å få småørret på mark når man fisket abbor, men det var sjelden. Vi fisket den med garn i leketiden i begynnelsen av oktober. Den største vi tok i min tid veiet 5 kilo. Det var tillatt å lystre den gang. Den gikk opp i bekken og det hendte en sjelden gang at far tok den med lyster på høylys dag.

Siken lekte temmelig årvist den 12. november. Da brukte vi en liten not. Vi fikk fisk, men aldri i store mengder.

Ålen tok vi i ålesla. Det var en firkantet kum av tømmer og ganske stor. Den var plassert under en liten foss i en bekk fra tjernet. Kummen og gulvet hadde selvsagt så store sprekker at vannet kunne renne ut, men for smale til at ålen kunne undslippe. Den drog på sin vandring til havet i sensommer - eller tidlige høstmåneder. Blev det stor flom kunne den ta ut allerede under hundredagene og hvis flommen kom først langt ut i oktober, kunne den gå da. Her omkring blev ålen helst spist efterat ha ligget tørrsaltet i noen dager eller uker. Den kunne ligge saltet i nær sagt ubegrenset tid. Å røke ål var ikke almindelig på disse kanter.

Av gårdene rundt Ørsjøen var det bare 4 - 5 stykker som fisket så meget at det betød noget i husholdningen.

Det som er skildret her gjelder ferskvannfiske. Gårdene langs Iddefjorden hadde jo rikt fiske der. Og spesielt for de gårdene som

kunne drive laksefiske, hadde det nok en viss økonomisk betydning.

Siden vi nu har holdt oss til fisk og mat, bør vi kanskje nevne en rett som var almindelig den gang. Det var nordlandsk speket istersild med nygrodde poteter, sur melk og flatbrød.

Arbeidet på gården.

Det vanligste rutinearbeidet på gården var omtrent det samme hele året. Kvinnene stod for all matlaging, vask og renhold, for reparasjon og vedlikehold av tøy o.s.v. Dessuten hadde de som regel også foring og stell av alle dyrene bortsett fra hestene, som mennene tok sig av. Det var hun som melket, kjernet og ystet. Men en virkelig dyktig husmor (og det var de fleste) skulle også kunne spinne og veve. Blåtøy, verken, vadmél - det som skulle brukes på gården. Nogen hadde også lin som skulle høstes på åkeren og bearbeides til det fremstod ferdig som laken, duker eller kjoletøy. Det var i hele tatt fantastisk vad disse kvinnene kunne klare å få til. Barnestellet var ikke minst viktige og det kom i tillegg til alt det andre. F.eks. baking av alt brødet. Som nevnt annensteds var det rugbrød som var det almindelige. Til jul blev det også bakt sirupsbrød, hvetebrød og julekake. Og så alle småkakene: fattigmann, sirupskaker, krumkaker, goro og mange andre sorter. Det måtte være syv forskjellige småkaker på brettet hvis en gjest kom innom til kaffe. Flatbrødbaking var på vei til å forsvinne fra de fleste gårdene her omkring på denne tid. Men ikke her på gården. Far kunne ikke tenke sig en middag uten flatbrød. Og mor fortsatte å bake flatbrød til 2.verdenskrig. Fremdeles var det en del kvinner som kunne kunsten. Det var omtrent bare havremél som blev brukt her på gården. Bare litt rugmél for å få det til å henge bedre sammen, bli litt lettere å kjevle og sterkere under steking. Det blev bakt to ganger i året. Mor og en annen kvinne bakte og morfar stekte. Stekingen foregikk i den store stekovnen fra ca. 1848 på det nordre bruket. Ovensen ble fyret opp med tørr granved. Så blev den feiet ren med en svær svaber av våt bjørnemos og nye vedskier blev lagt inn langs kantene på ovnen for å holde jevn varme. Levene som var ca. 50 cm. i tverrmål måtte

kjevles løvtynne. Så blev de rullet på en rund stokk og stekeren stakk den inn i ovnen og rullet leven av. Dette var også en kunst og krevet en viss følelse, leven måtte jo ikke bli skadd eller revet. Så blev den stekt på den ene siden og når det var gjort, blev den svinget rundt og stekt på den andre. Det gikk kvikt for folk som kunne det. Det passet akkurat med to som baket og en som stekte. Det var ikke et øieblikk stans. Alene klarte mor å bake 90 slike lever på en dag, og da hadde hun matstellet på gården og litt stell i fjøset i tillegg.

Mannfolkene sørget for foring og stell av hestene, og skulle hugge og kjøre frem all veden. Den skulle kappes og klyves og det trengtes store mengder på en gård. Men dette var jo arbeide som man liksom ikke regnet med. Det var dagelig rutine. Men i vintermånedene fikk man skogsarbeidet, som var ekstra for årstiden. Her på gården begynte vi allerede senhøstes å hugge favneved av bjerk. Denne veden var utelukkende for salg. Trærne blev feldt med grindsag og øks. Så blev stammene kvistet og skåret opp i 60 cm. kubber. Etterat man hadde fått samlet en anselig haug med kubber, blev de kløvet og derefter lagt opp i stabler eller ranker, som vi sa. En favn var $4 \times 1 \times 0.60 = 2.40 \text{ m}^3$. En 1/2 favns ranke var bare 2m. lang og ellers som ovenfor. Man regnet at en god hugger skulle klare å hugge en favn pr. dag. Det fantes vel de som kunne hugge mere, men neppe mange som over en lengre periode kunne klare favnen. Fellingen og kappingen foregikk med grindsag. Og det var kappingen som tok lengst tid. Veden lot man så stå til neste høst, da den blev kjørt frem og levert kundene. Tømmerhugsten blev drevet som plukkhugst, man tok de største trærne og lot all den øvrige skog stå. Skogen blev solgt på rot til firmaer eller enkeltpersoner som drev med tømmerkjøp efter omforenede dimensjoner og pris. Kjøperen ordnet da selv med huggere og kjørere, eventuelt fløtere. Det var nokså almindelig at skogeierene betinget sig til både å hugge og å kjøre det han kunne overkomme ved siden av sitt øvrige arbeide på gården.

Så blev da de trærne som holdt målet (en almindelig dimensjon var 8 alen 8 tomm. eller 8 alen 7 tomm.) blinket og hugsten kunne begynne. Man kunne bruke grindsag til de minste dimensjoner, men foretrakk dobbeltsag (tomannsag), da det var lettere og gikk meget hurtigere. Øksen blev brukt til kvisting og barking. Den

gang skulle omtrent alt tømmer bakes og å barke svære gran- eller furustokker var selv under de gunstigste værforhold uten frost et hårdt arbeide. Men når temperaturen krøp nedover og kanskje passerte 20 grader og vel så det, da blev det nærmest umulig. Barkingen foregikk som sagt med øks. Barkespaden var ikke oppfunnet enda. Men selv om den var langt bedre enn øksen på tint tømmer, var den nærmest ubrukelig til frosset tømmer. – Så blev da tømmeret kappet og kjørt til opplagsplass. Her på gården blev det meste kjørt til forskjellige steder langs stranden av Ørsjø for siden å bli fløtet til Prestebakke eller Ør hvor det var sagbruk. Ellers blev det nu almindelig at firmaer og oppkjøpere satte opp lokomobiler i skogen og skar planker, boks og bord der, og siden sendte lasten med jernbane til kjøperen. All kjøring i skogen foregikk med hest. Før hadde man brukt langsleder og stutting. Nu var et nytt redskap kommet: Bokk og Gjet. Bokken var en kort slede ikke ulik stuttingen, men på toppen hadde den svivel, en planke som lå fritt på underlaget bare festet til denne med en gjennomgående bolt. Fra begge endene på svivelen var festet jernkjettinger som igjen var festet til toppene på gjetens meier og som altså holdt de to sledene sammen. De gamle langsledene var svært stive og vanskelig å komme frem med i skarpe svinger. Den nye doningen var nettopp konstruert for å overkomme denne mangel og var en stor forbedring ved transporten. Bokken kunne også brukes til slepkjøring og erstattet dermed stuttingen.

Arbeidet i skogen burde være ferdig før sneen og isen var borte, som regel siste halvdel av mars. Før vårarbeidet kunne settes i gang, blev det en periode på et par uker hvor all vinterredskapen blev eftersett, eventuelt reparert, og lagret i uthuset i sommerhalvåret. Da telen var ute av jorden, gikk vi her på gården alltid i gang med å efterse og reparere gjerdene rundt innmarken. Dette var skigjerder som trengte årlig vedlikehold. Virket i disse gjerdene var gran eller enerstør, bakhun, vrakbord eller tynne aspestokker som med øks blev delt langsefter i hele sin lengde til fire rager samt henker av vel fingertykke grankvister. Med disse tre komponenter kunne man sette opp et fullverdig gjerde og uten pengeutlegg. Selve arbeidet foregikk slik: En dobbelt rekke staur, to og to ved siden av hverandre blev ved hjelp av spett og øks slått

ned i grunnen. Så blev to og to staur forbundet med hverandre med en vridd henke, slik at det var åpen plass mellom staurene til plass for rajen, som blev stilt på skrå og lagt inn i åpningen mellom stolpene og slik at den hvilte på henkene. En tegning ville vise konstruksjonen av et slikt gjerde bedre en mange ord.

Husdyrgjødslen blev kjørt ut om høsten og lagt i haug som blev dekket med halm eller granbar. Den gjødslen som var kommet til senere blev kjørt ut på vårparten og all gjødsel blev så spredd utover de jorder hvor det skulle dyrkes korn og poteter. Om vinteren blev gjødselen kjørt med slede forsynt med en karm. Når det ikke var sne, brukte man gjødselkjerrer med to hjul. De jordene man ikke hadde rukket å pløye om høsten blev pløyet på vårparten. Man brukte enskjærs plog og to hester. Her på gården blev det sådd havre, hvete og vinterrug. En gang i mellom blev det også sådd lin. Det blev ikke dyrket lin på nogen av nabogårdene. Det blev sådd og høstet på samme tid som det øvrige kornet. Det blev ikke skåret, men røsket, d.v.s. rykket opp med roten, bundet i neker (kornband) og hengt på stør til tørk. Ut på vårparten blev linet lagt utover sneen og lå der til basten kunne skilles fra selve linet. Så blev det tørket, derefter skreftet (se nedenfor) og lagret i lagården. Kjølna (kjonen) eller tørkehuset blev aldrig brukt i min tid og blev forresten revet på den tid. Tørkingen foregikk defor i den store bakerovnen på kjøkkenet. Den klarte sig siden det jo bare blev dyrket lin i beskjeden målestokk og bare til eget bruk. Efter tørkingen blev linet braket ved at det blev hakket med en dobbelt brakekniv på brakekrakken for å få bort basten. Derefter måtte det grøpkardes for å fjerne all bast og stry. (Stry: korte basttrevler, vrak som bare kunne anvendes f.eks. til geværpuss el. lignende).

Så blev det rensede linet viklet rundt en ten, satt i rokken og spinningen kunne begynne. Derfra til vevstolen, hvor tøy til laken, duker, servietter, kjoletøy etc. blev tilvirket. Et langt arbeide, som krevet dyktighet og innsikt fra linfrøet blev sådd om våren til duken lå på bordet, blev i sin helhet utført av gårdens kvinner, bortset fra selve såingen og kanskje skreftingen om høsten. (Skrefting: Nekene blev slått mot f.eks. en hvelvet harv, slik at frøet falt ut).

Potetsettingen var ofte slutten på våronna, ofte omkring eller litt etter 17.mai. Jeg har inntrykk av at årstidene var mere

markert den gang. Våren kom tidligere, sommeren var varmere, og lenger, høsten var kortere med barfrost og sneen kom tidligere. Vinteren var vel som nu. Det var omtrent samme snemengde og kulden kunne variere da som nu. Den laveste temperatur jeg kan huske var en dag i februar 1913. Da var det godt og vel 30 grader. Men det er mulig at mine inntrykk av forholdene er feil, jeg har jo ingen skriftelige notater å holde mig til. Men en ting vil jeg stå på: Vi hadde bedre sommere da enn nu!

Det blev aldrig brukt kjemiske sprøytemidler mot ugress. Slikt eksisterte ikke den gang. Ugress blev plukket med hånd og foregikk på turnipsåkrene. Turnips var et meget populært kufor den gang.

Slåttonna begynte senere den gang. Først litt ut i juli måned. Det blev brukt to hester for slåmaskinen. Den var tatt i bruk i 1890-årene. Riven fikk vi først ca. 1909. Vi brukte ikke vender da vi mente at vendingen blev utført langt bedre med hånddrive. Når 4 - 5 stykker gikk efter hverandre, gikk det hurtigt unna. Høyet blev såtet. Hesjer kom først i bruk senere. Når maskinslåttan var unnagjort, begynte skrapslåtten med ljå. Alle dikepaller, alle kinker og kroker skulle slåes og det var både sent og slitsomt, men hadde den fordel at ugress og nye skudd av bjerk, asp og vier blev holdt i sjakk, og ikke fikk anledning til å bre sig.

Ljåen (langorv) blev slipt på brynsten i god tid får slåttonna. Senere blev den bare brynet. Man brukte en spesiell bryne, sene, blev den kalt. Å kunne bryne var litt av en kunst. Ljåen skulle brynes slik at den skar over et hår fra hodet som blev ført ganske lett mot eggen. Først brynte man på ljåbladets innside, jevnt og pent. Så blev ljåen snudd, den satt hele tiden fast ved orvet, og man brynte den slette baksiden. Her skulle man bryne til det viste sig en tynn blå stripe på eggen. Når så denne stripen blev brynet bort, var bryningen ferdig. Kom man så bort i en sten eller sand var eggen ødelagt og bryningen måtte gjenopptas. En bryning tok som regel fra en halv til en hel time. Ljåen var festet til orvet med en ca. en halv toms halvkløvning av vier eller ener. På de fleste bruk var nok ljåslåtten allerede da så godt som opphørt. Hos oss fortsatte den fremdeles i flere år.

Vinterrugen blev først moden og man ville gjerne få den skåret og i hus snarest mulig dersom man skulle så til samme stykke med

vinterrug igjen. Som regel blev vel stykket lagt til eng. Når man kjørte vinterrugen på låven, kunne man skrefte (se om lin ovenfor) og i så fall kunne man få en hel del korn til kværnen uten å vente helt til efter treskingen senere på høsten, eller man kunne få nytt såkorn til en ny åker vinterrug.

Alt kornet her på gården blev skåret med ljå helt til 1.verdenskrig. Ellers brukte man slåmaskin, men bandt fremdeles kornbånd eller neker. Disse blev rødd på stør, hengt på stør, staur, og kjørt inn når det var tørt.

Treskingen foregikk vel helst i månedsskiftet oktober - november. Da hjalp naboene hverandre slik at det ble fullt arbeidslag slik: En kjørekar, gjerne en gutt, som kjørte de to hestene som trakk hestevandringen, en, gjerne jente, som skar av halmbåndene på nekene, kornbåndene, en ilegger, som matet treskemaskinen, en raker, kunne være en jente, men i såfall hadde hun en farlig stilling, da hun kunne riskikere at skjørtene hendes kunne komme bort i hjulene på treksemaskinen.

To eller helst tre mann som stod efter hverandre og ristet kornet ut av halmen, en eller to, gjerne gutter, som var i høyladet og tok imot halmen fra siste rister og plasserte den jevnt over på høyet i ladet. Treksingen holdt på fra et par dager opp til en hel uke efter avlingens størrelse. Arbeidet begynte så snart det var lyst nok og holdt på til det mørknet. Man hadde middag i vel 1130-tiden til bortimot kl. 1400. Så på låven igjen til det begynte å mørkne. Efterat ha spist aftens, gikk man igjen på låven. Nu skulle det kornet som dagens tresking hadde gitt blåses. Det var stummende mørkt på låven og et par parafinløkter ga bare sparsomt lys. En mann trakk blåsemaskinen. Det var tungt arbeide så han måtte avløses efter hvert. Arbeidslaget bestod av: En som trakk blåsemaskinen, en som matet maskinen med korn og agner, to (som regel gutter) som stod på kne på gulvet og tok imot det rensede kornet fra maskinen, målte det i skjepper eller 20 liter, og derefter tømte det i jutesekker. Det var helst et par mann som arbeidet med sekkene og som vekselvis bar dem på bua, stabburet, og tømte det i kornbingen, eller på gulvet hvis det var dårlig tørket. Blåsemaskinen blåste selv agner og støv bort i skygger eller andre små rum ved siden av høyladet.

Blåsingens fortsatte til dagens treskeresultat var rensed og

kornet på plass i bua.

Treskearbeidet var hårdt. Ca. 12 timers arbeide i en trekkfull låve med luften full av støv og i minusgrader, var ingen spøk. De som hadde deltatt blev som regel forkjølet og gikk hanglesyke i flere dager etterpå. Hestene, som hadde gått rundt, rundt og rundt og trukket hestevandringen i fager, var så "kje" og leie og ute av humør, at det var en ynke å se.

Høstpløyningen begynte straks efter slåtten og fortsatte om nødvendig helt til frosten kom. Som nevnt ovenfor bruktes enskjærs plog og to hester. Pløyningen gikk sent og tok lang tid.

Efter hvert som man blev ferdig med arbeidet på jordveien, ble redskapen rensed og satt på plass, i skur og på loft. Og nu var det tid til å tenke på vinterveden. Tørre trær og vindfeller blev kvistet og kappet og kjørt frem så snart frosten var kommet og kanskje litt sne også. Hugst av favneved, helst bjerkeved for salg, eller tømmer, kunne også begynne nu. Skulle man selge tømmer på rot, var det på tide å få kontrakten med oppkjøperen istand hvis ikke dette allerede var gjort. I grunnen var det en rolig tid nu like før slaktetiden og julestrevet begynte.

Her på gården hvor vi bestandig holdt sauer hendte det at vi en gang imellem kjervet løv om someren. Det vil si, vi hugg kvister av asp, rogn og bjerke og la i kjerv, eller bunke og bandt en vier rundt. Så blev disse kjervene tørket og lagret på et brukbart sted i høyladet eller på låven. Ut på vinteren fikk så sauene et slikt kjerv som tillegg til høyet, noget som de lot til å sette særdeles stor pris på. De formelig smilte da de tygget på dette tørre løvet og kvistene.

Begge mine foreldre var meget tradisjonsbeviste. Skikk og bruk var av en viss betydning. Jeg har fortalt at skigjerder var i bruk her under hele perioden.

All slaktning måtte foregå da månen var i tiltagende ellers blev kjøttet udroyt. Mor vevet løpere av et spesielt sjøgress som vokset i Ørsjøen. Siden vi holdt sauer, fikk vi adskillig med talg efter slaktingen og dette benyttet hun til å støpe lys. Det foregikk slik: En lagget beholder som så ut som en gammeldags smørkjerne blev fylt med 3/4 full med kokende vann. Så blev det tørt smeltet talg i kjernen slik at den blev liggende å flyte på toppen av kjernen. Så hadde man lagt opp to stenger som lå parallelt med omtrent en fots mellemrum og her hang det lysveker på hver sin pinne, som altså

hvilte på stengene. Når så støpingen skulle foregå tok man pinnen og veken og dyppet ned i talgen, trakk straks opp igjen og plasserte pinnen med veken, som nu hadde fått et tyndt lag av talg på sig, mellom stengene. Så tok man den neste pinnen med veke og dyppet den på samme måte som den første, og derefter den samme operasjon om igjen og om igjen til all talgen var oppbrukt eller til lysene hadde fått en passelig tykkelse. Hos oss var slik lysstøping årvisst og vi brukte slike lys hver vinter. Ellers brukte vi parafinlamper, som jo ga adskillig bedre lys enn talglysene som dessuten måtte snytes nokså ofte. Mor kokte også såpe. En gang kreperte en gris og hun syntes noget måtte kunne nyttiggjøres på den, istedenfor å bli gravd ned. Så bestemte hun sig for å lage såpe. Hun smeltet hele grisen og fikk masse fett. Såpe blev det også. Mild og fin. Rene barnesåpen, men den hadde den feilen at den var litt for myk. Ikke slik som grønnsåpe, men allikevel. Og kanskje skummet den litt for lite, men den var fullt brukbar. Hun drev også med farging av garn og tøy, men laget ikke fargestoff selv. Kjøpte det i Halden. De fiskegarnene som far hadde bundet, farget hun f.eks. med slikt stoff.

Far brente tjære som bl.a. blev brukt til vedlikehold av eker og redskaper. Han laget sin egen støvelsmørelse som foruten tjære bestod av talg, bivoks, linolje og diverse andre ingredienser. Det å ha god støvelsmøring var av betydning den gang. Spesielt når man arbeidet i skogen gjaldt det å ha vanntette støvler. Alt skotøy den gang var av skinn eller lær. Småreparasjoner og halvsåling blev utført hjemme. Vi hadde to dyktige skomakere i distriktet. En på Prestebakke og en på Ende. De laget storstøvler (skaftestøvler) som rakk til kneet, lauparstøvler og beksømstøvler. Siden vi er inne på håndverk, kan nevnes at vi også hadde skreddere i distriktet. En på Prestebakke og en på Ødegaarden i Enningdalen. Vi hadde en avtale med skredderen på Prestebakke at han skulle komme hjem til oss og sy en gang hver vinter. Han oppholdt sig da på gården en ukes tid. Sydde dresser, bukser, frakker etc. Dette var en tradisjon fra gammel tid da skomakere, skreddere, smeder, bøkkere o.s.v. drog omkring fra gård til gård bygden rundt. Sansynligvis var skredderen på Prestebakke den siste som reiste rundt, og kanskje var hans besøk hos oss de siste.

Far brente selv også trekull av grankvist som var bra til

sveisearbeider i smien. Han vred bjerkekvister som blev brukt for å binde sammen forskjellige redskaper. Han hadde hengende bunter av slike til bruk når det var nødvendig. De var utrolig sterke.

Kom han over et emne i skogen som kunne brukes til spanter i eker eller økseskaft og masse andre ting, hugg han det ned og bar det hjem for lagring til senere bruk. Selvgrodde spanter til eker ligger her fremdeles. Han brukte slike når han bygget eker. Han var tømmermann, snekker, ekebygger, mekaniker og han trakk ut tenner.

Skikk og bruk.

1. nyttårsdag skulle vi barna undersøke om vi kunne finne et havrekorn under bordet der far hadde sittet. Ofte fant vi det. Var det stort og godt matet, blev det et godt år. Var det lett og lite, blev det en dårlig høst. Helligtrekongerdagen og 20.dag jul blev kanskje nevnt. Kyndelsmesse, 2.februar skulle dyrene være halvfødd. Peters stol 22.februar. Da begynte marken å tine under is og sne. 23.februar var fetetirsdag. Her kalte vi den flesketirsdag og den dagen serverte mor bestandig erter, kjøtt og flesk. Askeonsdagen blev bare leilighetsvis nevnt. 9.mars kaltes De 40 riddere. Da tok man varsel om været. Gregorsmesse 12.mars måtte ikke glemmes. Da skulle ungene løpe syv ganger barbent rundt våningshuset. Da skulle de ikke bli bitt av huggorm. Vi hadde en masse huggorm hos oss disse årene og jeg løp hvert år og blev heller aldri bitt. Men det hendte jo at heller ikke de som lot være å løpe blev bitt! Ellers var skikken at den dagen skulle man spise pannekake. Kanskje det blev lokket med pannekake for å få ungene til å løpe barbent i sneen. Vårjevndøgn blev bare registrert. St.Hansaften skulle man sette opp bjerkebusker foran inngangen til våningshuset eller ihvertfall sette opp noen grønne kvister. Kanskje gikk man på besøk til naboer eller andre bekjente. Knut med ljåen 10.juli. Da skulle slåttonna begynne. Den 23.juli begynte hundredagene. En meget betydningsfull dag som alltid blev lagt merke til. Det het, at gikk den inn med regn skulle den gå ut med væte. 27.juli var syvsoverdagen. Den av barna som stod

sist opp, blev ertet og kallt syvsover. Det hele var nærmest en spøk. 10.august var Larsok. Efter den dagen blev blåbærene dårligere. 22.august kom jernnettene. Da var det fare for at kornet kunne fryse og det hendte faktisk også at det kom frost på den tiden. 29.september var Mikkelsmess. Dagen hadde ingen ting med været å gjøre, men var en tid man refererte til f.eks. "Jeg må bli ferdig til Mikkelsmess" -"vi treffes vel ved Mikkelsmess", o.s.v. Rød himmel i vest, varsler vind. Flyver svalen lavt, blir det regn. Spiser hunden gress, blir det også regn. Ring rundt månen betyr sne. Når gjerterudsfuglen skriker blir det regn. Meget rognebær betyr meget sne til vinteren. Stikker fluene, blir det regn. Gikt i ledd og lemmer, varsler uvær. Vorter forsvandt om man kune få en gresshoppe til å bite i den. Slo man sig f.eks. i pannen, skulle man legge en kold kniv på stedet. Røksopp stoppet blødningen i mindre sår. (Det stemmer ifølge egen erfaring).

Flyttedag for tjenestefolk var vår og høst ifølge offentlig bestemmelse. Leiekontrakter ble opprettet 14.april. Kornbånd blev satt opp ved låvebroen på formiddagen før juleaften. Her på gården, blev det bestandig servert risengrynsgrot til aftens når slåttonna var ferdig. Det samme gjaldt etter skuronna. 1.påskedag skulle det spises kokte egg. Når dagslyset begynte å svinne og før det blev skikkelig mørkt, skulle man skrømte (skreddertimen). Man måtte spare på lyset! Mot kolikk skulle man ta noen kvister malurt og putte på en flaske. Så skulle man fylle flasken med konjakk og drikke en dram ved behov. Mot forfrosne tær: Grisegalle og konjakk smøres på. Blødde man f.eks. i høyre nesebor, skulle man binde en ulltråd rundt venstre lillefinger og omvendt. Hadde man fått en gave og takket for den, skulle giveren si: "Slit med helsa". Klør man i høyre hånd får man sorg. Klør man i venstre får man glede. Man får en god sangstemme ved å spise brendt brød. Slipper man en kniv i gulvet, kommer det en mann. Slipper man en skje kommer det en kvinne. Man måtte ikke si "god jakt" eller "godt fiske". "Skitt fiske" eller "dårlig jakt" var gode ønsker. Når solen trekker vann, blir det snart regn. Fredagsvær er søndagsvær. Faller et stykke bød på gulvet med smøret ned, blir det styggevær. Faller det med smørsiden opp, blir det godvær.

Svert mange av merkedagene varsler regn og styggevær. Folk den gang var kanskje likeså interessert i værvarslinger som de er i dag.

Auksjonen på Ellefsrod, 1882

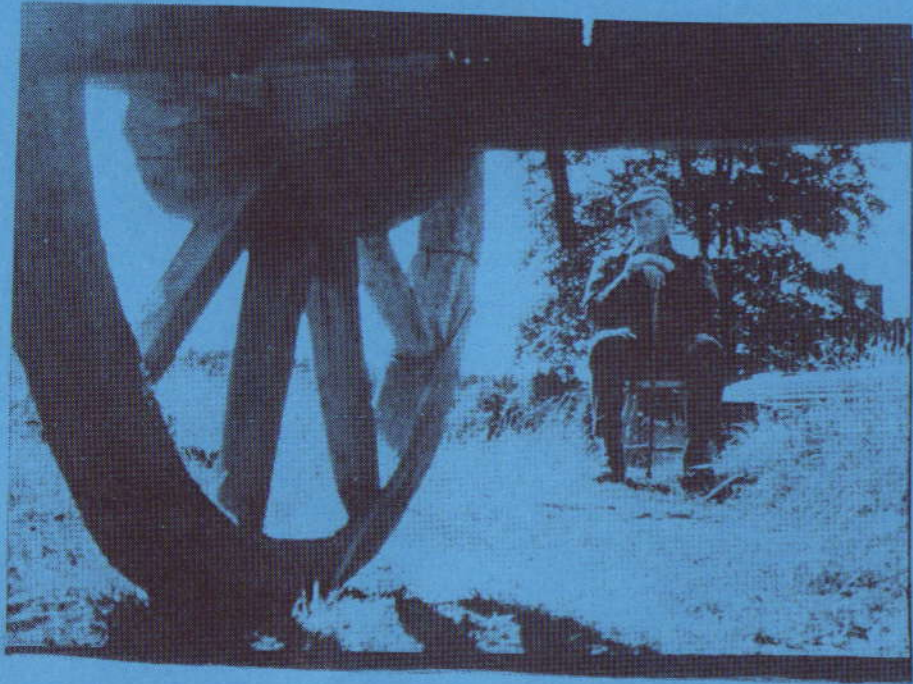
Tegningen på side 2 er tegnet av Lise Løtte Høy, den er gjengitt etter Aremark, Berg og Idd Bondelags Jubileumstidsskrift 1911-1986.

Foto: Kristian Strømshaug og Birgitta Næss
Endel av fotoene er dessuten hentet fra Østfoldary 1966-1969.

Det redaksjonelle ansvaret for dette heftet:
Birgitta og Jens Næss.

Teknisk ansvarlig: Torgeir Næss.

Heflet er innbundet av: Fram Handel og Koutorservice.

Ingvald Ellefsrød f. 1894 på Ellefsrød